

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Odsjek za sociologiju
Studijska grupa: sociologija

**David Harvey - razumijevanje neoimperijalizma u doba liberalnog
kapitalizma**
ZAVRŠNI MAGISTARSKI RAD

Mentor:
Doc. Dr. Tomislav Tadić

Kandidat:
Adnan Hatibović

Sarajevo, 2020

SADRŽAJ

ABSTRACT	2
1. UVOD	3
2. IMPERIJALIZAM KAO POČETNI STADIJ BURŽOASKE VLADAVINE.....	6
2.1 UVOD.....	6
2.2 USPON BURŽOASKE MOĆI: MONOPOLI, KOLONIJALIZAM I INTERKAPITALISTIČKI RATOVI (1860-1945).....	8
2.3 AMERIČKA HEGEMONIJA I KONSOLIDACIJA SVJETSKOG KAPITALIZMA (1945-1970).....	13
2.4 NEOLIBERALIZAM KAO RADIKALNI STADIJ IMPERIJALIZMA (1970- 2020).....	15
2.5 ZAKLJUČAK	21
3. NEOLIBERALIZAM KAO MASOVNA OBMANA	23
3.1 UVOD	23
3.2 O (PRIVIDNOJ) SMRTI „HLADNIH NEMANI“	24
3.3 TRANSNACIONALNA KAPITALISTIČKA KLASA	31
3.4 PROIZVOĐENJE PRISTANKA I SUZBIJANJE „REVOLUCIONARNIH IMPULSA“.....	33
3.5 ZAKLJUČAK	37
4. KAPITALIZAM, IMPERIJALIZAM I VLADAVINA EKONOMSKE ELITE	39
5. ZAKLJUČAK	46
LITERATURA.....	49

ABSTRACT

U radu govorim o kapitalističkom imperijalizmu i njegovoj imanentnoj vezi sa osnovnim društvenim postavkama (neo)liberalnog poretka. Polazeći od Harveyevih ideja, želim dokazati povezanost kapitalizma i osnovnih njegovih načela sa *oligarhizacijom* društva i imperijalističkim praksama koje proizilaze iz takvih kretanja, a koje su zapravo sredstvo akumulacije kapitala i koncentracije ekonomske i društvene moći. Dajem povijesni prikaz nastanka i razvoja imperijalističkih praksi, pokazujući uslove koji su doprinjeli takvim pojavama i specifičnosti pojedinih razdoblja, opisujući mehanizme kojim su takve prakse provedene, potencirajući njihovu ukorijenjenost u (neo)liberalnom kapitalističkom poretku. Fokusrajući se na povijesna razdoblja, pokazujem vezu između glavnih društvenih događanja i ekonomskih interesa proizašlih iz kapitalističkog načela akumulacije kapitala i koncentracije ekonomske moći. Posebno pažnje priklanam neoliberalizmu i načinu njegovog formiranja koji je povezan sa interesima uskih slojeva. To nužno povlači diskusiju o ulozi države i stvarnom centru političkog odlučivanja. Centralni dio rada, prema tome, usmjeren je na analizu stvarnih društvenih snaga i iznošenja činjenica koje podupiru tezu da je uska ekonomska elita stvarni donosilac odluka u savremenom (neo)liberalnom kapitalističkom društvu koji je samim svojim postavkama omogućio takav rasplet događaja. U tu svrhu ulazim u analizu teorijskih formulacija (neo)liberalnog kapitalizma i njegovog odnosa prema položaju države u savremenoj ekonomiji i koncentraciji moći. Definiirajući uski ekonomski sloj i dajući osnovne mehanizme njegove reprodukcije, konsolidacije i načina njegovog solidarisanja objašnjavam osnove postupake kojim su se podvrgnule političke institucije putem finansijskih i ekonomskih operacija, čime se zapravo problematizira uska povezanost ekonomskog i političkog sektora te dominacije prvog nad potonjim. Pomenuto nadopunjujem eksplikacijom ideoloških mehanizama proizvođenja pristanka i legitimacija inostranih imperijalističkih operacija. Zaključke takvih analiza povezujem sa samim temeljnim odrednicama kapitalističkog ekonomskog sistema i pokazujem njegovu imanentnu tendenciju ka oligarhizaciji društva i imperijalističkim tendencijama, ističući nužnost prepitivanja temelja savremenog društva.

Ključne riječi: David Harvey, imperijalizam, neoimperijalizam, kapitalizam, neoliberalizam, ekonomska elita, oligarhija.

1. UVOD

1.1 PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Rad se bavi istraživanjem neoimperijalizma u doba liberalnog kapitalizma. Istražuju se forme imperijalizma i daje prikaz njegove geneze i transformacije iz manifestne faze u latentnu fazu. To podrazumijeva praćenje razvitka imperijalizma i dokazivanje usidrosti glavnih društvenih događanja u takvim praksama od kraja XIX st. sve do njegove sofisticiranije forme obilježene neoliberalnim reformama koje svoje uporište imaju i danas.

Dovode se u pitanje određene ustaljene pretpostavke, npr. one što zastupa Anthony Giddens koje tvrde da je moderno društvo, uprkos velikom usponu bankarskog i korporativnog sektora, sposobno da se nosi s takvom koncentracijom moći i da međudržavni napor može obuzdati bankarsko-korporativne akcije. Prema tome, ulazi se u analizu pravih centara odlučivanja i konstelacija snaga unutar samih država. Rad kroz analizu kapitalističkog imperijalizma zapravo analizira ugroženost demokratskog poretka i nastoji ukazati na strukturalne tendencije ka *oligarhizaciji* društva.

Aktualnost ove teme je vidljiva iz savremenih dešavanja i pažljivijim sagledavanjem društvenih sukoba minulog stoljeća. Neophodno je promisliti o glavnim tendencijama koje su dovodile i dovode do eskalacija i pronaći glavni uzrok društvenih turbulencija. Prema tome, analiza (neo)imperijalizma u dobu (neo)liberalnog kapitalizma podrazumijeva analizu korijena glavnih društvenih nestabilnosti i prikaz ozbiljnih temeljnih društvenih problema koji mogu, kao što u prošlosti već i jesu, proizvesti probleme i eskalacije ogromnih razmjera.

1.2 ISTRAŽIVAČKA HIPOTEZA

Istraživačka hipoteza rada polazi od toga da su imperijalizam i dominacija ekonomske elite, čije težnje ka zadovoljenju vlastitih ciljeva i interesa pokreću imperijalističke namjere mobilizirajući državne aparate pomoću sredstava koji su dostupni njima zahvaljujući ekonomskoj moći koju posjeduju, imanentni kapitalizmu koji upravo svojim bazičnim postavkama- utemeljenje na privatnom vlasništvu i neprestana akumulacija kapitala i

stremljenje ka ostvarenju sve većeg profita- omogućuje takvu situaciju. Ciljevi rada, prema tome, su:

- Pokazati kako je društvo vođeno u skladu s interesima jednog uskog ekonomskog sloja, koji je podvrgnuo politiku sebi i demokratiju sveo na „gvozdeni zakon oligarhije“ (Robert Michels);
- Pokazati razvoj kapitalističkog imperijalizma i uporedo s tim dovesti u vezu sa ovim fenomenom uzroke glavnih sukoba od početka XX stoljeća pa sve do danas;
- Objasniti ko potpada u grupu ekonomskih elita i način njihove međusobne interakcije;
- Pokazati načine na koje je ekonomski sloj postavio politiku i društvo pod svoju vlast i koji su osnovni mehanizmi proizvodnja pristanka;
- Pokazati povezanost osnovnih načela kapitalizma, razvitka oligarhije i imperijalističkih poduhvata.

1.3 METODOLOGIJA I TEORIJSKI OKVIR

Rad polazi od ideja Davida Harveya i oslanja se na njegov metod geografsko-historijskog materijalizma prema kojem se uzimaju u obzir prostorne promjene, relacije i procesi koji se odvijaju u prostoru u svrhu razumijevanja protoka i akumulacija kapitala, kao i kontinuitet i sama promjena tih procesa u vremenu. Premještanje proizvodnih pogona, širenje kapitalističke zone utjecaja i promjena prostornog uređenja u skladu sa ekonomskim zahtjevima (infrastruktura) i vremenski kontinuitet i prekid tih procesa (povijesna promjena, trajnost eksploatacije koja mobilizira prostorno širenje) ključni su u razumijevanju kapitalističkog društva i njegovih imperijalističkih ambicija. Kao praktična primjena geografsko-historijskog materijalizma, koji podrazumijeva koncentraciju sfere utjecaja proisteklih iz prostorno-vremenskih kretanja i promjena, koristi se i autorov koncept regionalizacije. Upotrebljava se historijska metoda i povijesni prikaz razvitka imperijalističkih praksi, od njihovih začetaka pa sve do danas, koji se dominantno oslanjaju na Harveyeve i Vladimir I. Lenjinove opise i analize kapitalističkog materijalizma, dakle autore koji pripadaju struji Marxove misli. Komparativna metoda je upotrijebljena u svrhu poređenja ranijih faza imperijalizma s onim kasnijim, kako bi se prikazala osnovanost Lenjinovog određivanja glavnih osobnosti kapitalističkog imperijalizma. Zastupljena je i analiza sadržaja

i interpretacija djela određenih autora, referirajući se većinom na spoznaje iz radova Davida Harveya, potkrepljujući vlastitu tezu na ovaj način, dok se određene konstatacije poput onih Anthony Giddensa kritički preispituju. Na osnovu studija slučaja američkog društva, kakvu je izvršio G. William Domhoff, koriste se podaci i rezultati istraživanja u svrhu postavljanja općenitijih stavova o društveno relevantnim pitanjima potkrijepljenih radovima drugih autora.

2. IMPERIJALIZAM KAO POČETNI STADIJ BURŽOASKE VLADAVINE

2.1 UVOD

Massimo Cacciari u *Geo-filozofiji Europe* piše sljedeće:

Tko hoće, može i dalje sanjati Zlatno doba u kojem >>svuda će sve proizvoditi zemlja<< (*omnis feret omnia tellus*; (Četvrta ekloga, 39)***). Pa će Majka Zemlja, Terra fertilis, vjerna i miroljubiva, ponovno doći u središte kulta (kao u Horacijevoj *Pjesmi stoljetnici*) – ipak, živi grad, ovaj što raste (*ne-zdrav*, budući da nikad nije 'zadovoljan' dosegnutim granicama) morat će se suočiti s morem. Grad što sve više postaje *jedno* nije više grad, a to isto valja reći i za grad koji nije i more, koji je samo kopno. I doći će vrijeme u kojem će se činiti kako je svijest zaboravila pod kakvu smo se cijenu *iskorijenili* iz *oikosa*, pod kojim su uvjetima ethos i Nomos izgubili zemaljsko značenje. Tukididovska i platonovska *drâma*, što smo je pokušali pratiti, bit će ušutkana; beskrajna površina mora, golemi *aequor* postaje mjesto moći, a moćan je samo onaj koji ga može ukrotiti, koji ga 'prevladava'. (Cacciari, 1996, 55)

U društvu koje je utemeljeno na načelima akumulacije kapitala i ostvarenja profita, u kojem logika tržišta neprestano širi polje svog dejstvovanja, nagon *mornara-kolonizatora* je veći nego ikad. Cacciari je *more* iskoristio kao metaforu za nepoznata područja koja otvaraju nove mogućnosti, a kapitalizam je potragu za takvim predjelima učinio radikalnijom nego ikad. Akumulacija kapitala zahtijeva neograničeno širenje. Ona neprestano teži svojoj ekspanziji proizvodeći tako imperijalističke tendencije i akcije. Upravo zbog toga možemo ovaj citat uporediti sa suštinom kapitalističkog imperijalizma koji je bio generator društvenih kretanja proteklog stoljeća.

Prema Davidu Harveyu, kapitalistički imperijalizam je kontradiktorni spoj *politike države i imperije* (imperijalizam kao distinktivno politički projekt koji podrazumijeva da akteri koji su u moći da komanduju teritorijom i imaju kapacitet da mobiliziraju ljudske i prirodne resurse na toj teritoriji to i čine radi postizanja političkih, ekonomskih i vojnih ciljeva) i *molekularnih procesa akumulacije kapitala u prostoru i vremenu* (imperijalizam kao difuzni političko-ekonomski proces u prostoru i vremenu u kojem korištenje i upravljanje kapitalom preuzima primat) (Harvey, 2003, 27-29), nadopunjujući da je *differentia specifica*

ovog tipa imperijalizma u odnosu na prethodne to što u ovoj vrsti dominira kapitalistička logika iako i teritorijalna logika preuzme primat s vremena na vrijeme. (Harvey, 2003, 33) To drugim riječima pokazuje da je mobilizacija državnog aparata u službi obezbjeđivanja uslova za akumulaciju kapitala i širenja takvih postavki. Politika se na taj način pretvara u *teatralizaciju*, javnu predstavu ubjeđivanja šireg sloja da su njeni postupci kojima nastoji obezbijediti benefite privatnom sektoru zapravo od javne koristi.

Kapitalistička imperija je poseban tip imperije. To nije carstvo u klasičnom smislu te riječi. Kapitalu ne odgovaraju carstva u kojima će politička moć biti u rukama nekolicine političkih položaja koji će provoditi svoje interese i u kojima će država samostalno kreirati puteve kojima se treba ići. To bi spriječilo akumulaciju kapitala, jer bi politički akteri mogli prekinuti neprestanu trku za profitom kada bi se ono suprotstavilo državnim interesima, te oni radije biraju hegemonu, državu koja jeste moćna i dominira drugima, ali i dalje nema koncentraciju moći velikih carstava. (Volerstin, 2005, 95) Kapitalistička logika koja dominira i usmjerava djelovanje, nastoji sebi pribaviti korist neovisno o šteti državnog sektora ili generalno šireg sloja. Sve je to podvrgnuto vlasnicima krupnoga kapitala koji dominiraju tržištem i koji radije preferiraju raspršenje političke moći koje štiti privatni sektor od državnog uplitanja, ali zato omogućuje privatnom sektoru da upravlja državnim.

Hegemonija je koncept na kojeg se Harvey posebice oslanja objašnjavajući dominaciju SAD-a tokom druge polovice XX st. Referirajući se na Antonija Gramscija, autor definira hegemoniju dvojako: prvi aspekt, koji je češće upotrebljavao, bilo je stajalište da se hegemonija ostvaruje putem vodstva i pristanka dominiranih da budu vođeni od dominantne sile; ipak, ni drugi aspekt nije mogao biti odbačen, smatrajući da je hegemonija koncept koji podrazumijeva mješavinu pristanka i prinude, pri čemu se veći dio moći koristi na osnovu prvog, dok je agresivniji istup nešto što se koristi u krajnjem slučaju. Kada su međudržavni odnosi u pitanju, Harvey prati koncept Giovanni Arrighia. Arrighi smatra da se premoć određene grupe, u ovom slučaju države-nacije, ispoljava na dva načina:

1. Putem dominacije, pri čemu upotreba sile omogućava likvidaciju određene skupine ili njeno podvrgavanje;
2. Putem intelektualnog i moralnog vodstva. (Harvey, 2003, 36-37)

Iako je SAD tokom druge polovice XX st. bila hegemonijska država, postoje periodi kao pred Prvi svjetski rat kada nema isključivog hegemonu, već supostojanje jakih aktera.

Kapitalistički imperijalizam imao je svoje različite faze i forme, iako je to povijesno gledajući relativno nov fenomen. Obilježen je velikim turbulencijama. Kao što je Harvey napomenuo, istina je da kapitalistička logika većinski dominira, ali bilo je tu i momenata kada je teritorijalna logika pobjeđivala. U nastavku slijedi povijesni prikaz njegovog razvoja.

2.2 USPON BURŽOASKE MOĆI: MONOPOLI, KOLONIJALIZAM I INTERKAPITALISTIČKI RATOVI (1860-1945)

Kada se traže počeci kapitalističkog imperijalizma, neophodno je dati značaj krizama koje su obilježile drugu polovicu XIX st. U periodu 60-ih godina, došlo je do problema „prekomjerne akumulacije“¹, koji je pokrenuo buržoaske revolucije, učvrstivši time položaj buržoazije. Rješenje se našlo u infrastrukturnim ulaganjima i transatlantskoj trgovini. Međutim, američki građanski rat, koji je onemogućio nastavak trgovine, doveo je do ponovne krize i niza spekulativnih ulaganja. Kriza se nastojala riješiti otvaranjem novih mogućnosti ulaganja kapitala, što je primoravalo državne aparate da se upute u kolonijalna osvajanja. (Harvey, 2003, 42-43) Ipak, ono što je značajno za taj turbulentni period koji je trajao sve do početka XX st., bila je pojava koncentracije proizvodnje, odnosno kartela i trustova. Evo kako Vladimir I. Lenjin opisuje tektonske poremećaje tih godina:

Prema tome, osnovne etape istorije monopola jesu: 1) Šezdesete i sedamdesete godine – najviši, krajnji stupanj razvitka slobodne konkurencije. Monopoli su tek jedva primjetni zameci. 2) Poslije krize od 1873. široka faza razvitka kartela, ali oni su još izuzetak. Još nisu čvrsti. Još su prolazna pojava. 3) Polet krajem XIX vijeka i kriza 1900-1903: karteli postaju jedna od osnova čitavog privrednog života. Kapitalizam se pretvorio u imperijalizam. (Lenjin, 1975, 23)

Lenjin, kao što se vidi iz priloženog, određuje sami početak XX st. kao začetak imperijalizma. U svemu tome, period kapitalističkih kriza bio je samo katalizator tog procesa. Međutim, iako je na njemu utemeljen, imperijalizam je u svojoj suštini mnogo širi fenomen od pukog procesa monopolizacije

¹ Prekomjerna akumulacija predstavlja uslove viška rada (rastuća nezaposlenost) i višak kapitala (višak robe koji se bez gubitaka ne može prodati, suvišni proizvodni kapaciteti ili jednostavno višak kapitala kojem fali profitabilna realizacija). Prekomjerna akumulacija se rješava na tri načina. 1) ulaganjem u dugoročne kapitalističke projekte (infrastruktura) ili socijalne izdatke (obrazovanje koje će dovesti do profitabilnih otkrića) koji će doprinjeti akumulaciji kapitala u budućnosti (odlaganje u vremenu); 2) putem otvaranja novih tržišta ili produktivnih prostora (prostorno odlaganje); 3) kombinacija 1) i 2). (Harvey, 2003, 109)

Imperijalizam je za Lenjina onaj stupanj kapitalizma kojeg karakterizira i odvaja od ranijih faza:

1. Formiranje i vladavina monopola;
2. Vladavina finansijskog kapitala;
3. Dobivanje na značaju izvoza kapitala;
4. Podjela svijeta od strane međunarodnih trustova;
5. Završetak podjele teritorija zemlje od najkrupnijih kapitalističkih zemalja. (Lenjin, 1975, 77)

Svaka faza predstavlja podjednak značaj u protoku i osvajačkom pohodu kapitala:

1. **FORMIRANJE I VLADAVINA MONOPOLA.** Formiranje kartela i trustova podrazumijeva koncentraciju proizvodnje i vladavinu najkrupnijih kapitalističkih preduzeća koja onemogućavaju konkurenciju i među sobom dijele tržište. (Lenjin, 1975, 18-23) Takav rasplet događaja dovodi do toga da vlasnici kapitala najkrupnijih preduzeća dobivaju moć da unutar države diktiraju razvoj tržišta i kreiraju okolnosti prema svom nahođenju. To je moć koja je koncentrirana i rezervirana za mali broj pojedinaca koji se u svrhu zajedničkih interesa akumulacije kapitala mogu dogovoriti o pravilima igre. Država koja bi se u kapitalističkim društvima načelno trebala držati podalje od privatnog poduzetništva postaje sve manja pred narastajućom moći „ekonomskih careva“. Krupna preduzeća izvor su finansija državnog aparata, mjesto zapošljavanja stanovništva i pogoni čitavog industrijskog sektora koji je neophodan državnom funkcioniranju; drugim riječima krupni kapital je izvor državne moći u geopolitičkim konstelacijama. Ovdje već dolazi do miješanja teritorijalne i kapitalističke logike o kojoj Harvey govori. Ovako je bilo u začecima imperijalizma, a danas je to mnogo radikalnije.
2. **VLADAVINA FINANSIJSKOG KAPITALA.** Bankarski sektor prevazišao je ulogu pukog posrednika pri transakcijama i postao je centar u kojem je smješten kapital svih kapitalista. To bankama omogućuje uvid u finansijsko stanje svakog ponaosob čime je u mogućnosti da manipulira njihovim postupcima i kontrolira ih finansijskim operacijama. (Lenjin, 1975, 30-34) Ipak, banke iz svoga interesa sve veću količinu svoje finansijske moći ulažu u industrijski sektor kako bi postigle još veće profite koji prevazilaze rezerviranost na kamatne stope. Banka postaje najveći kapitalist koji je zapravo pravi vlasnik kapitala kojim poduzetnici raspolažu - finansijski kapital

ozvaničava svoje carstvo². One se ne odriču mogućnosti veće akcije, već aktivno stupaju u industrijski sektor postavljajući svoje ljude u nadzorne odbore najkrupnijih preduzeća. Međutim, dešava se i obratan proces popraćen i trećom tendencijom: simbioza industrije i banaka nadopunjena je njihovom zajedničkom simbiozom sa državnim aparatom. (Lenjin, 1975, 39-40) Tako se, s jedne strane, moć se koncentrira u rukama malog broja finansijera koji upravljaju čitavim privrednim životom; s druge strane, isti ti finansijeri imaju mogućnost mobiliziranja državnog aparata kako bi ostvarili svoje interese. Dolazi do koncentracije banaka, pri čemu se kupuju banke u stranim državama, kontrolira njihov kapital i širi se međudržavna mreža utjecaja. Predatorstvo finansijskog kapitala danas je mnogo ubojitije.

3. IZVOZ KAPITALA. Lenjin potencira da je izvoz kapitala zamijenio izvoz robe. (Lenjin, 1975, 55) Drugim riječima, kreditni sistemi većini zemalja postaju osnovni izvor novca za pokretanje svog privrednog razvitka; s druge strane „izvoz kapitala“ u kolonizirana područja neophodna su za njihovo uključivanje u kapitalistički pogon. Ovakav pristup ima nekoliko implikacija: prvo, omogućuje finansijski najjačim državama, ili bolje rečeno finansijski najjačim bankama da dominiraju dužničkim zemljama i učvršćuju svoju poziciju u međunarodnoj kapitalističkoj triji; drugo, omogućava se preduslov za širenje kapitalizma i otvaranje puteva za daljnju akumulaciju kapitala; treće, proces prekomjerne akumulacije se razrješava izvozom suviška što omogućava protok kapitala; četvrto, višak robe se prodaje, jer se nerijetko zahtijeva utrošak određenog dijela zajma na proizvode države-rentijera. Izvoz kapitala je kapitalističkom sistemu lijek za produženje njegovog života, a on je kasnije doveden na veći nivo.
4. PODJELA SVIJETA OD MEĐUNARODNIH TRUSTOVA. Kako je koncentracija na nacionalnoj razini uznapredovala, i kako su nacionalne ekonomije podvrgnute pravilima najkrupnijih igrača, pažnja je preusmjerena na daljnje mogućnosti eksploatiranja. Izvoz kapitala je jedna od mogućnosti daljnje akumulacije, a podjela svjetskog tržišta je jedna od mogućnosti stabilizacije. Formiraju se međunarodni karteli. (Lenjin, 1975, 60) Time se ista logika dominacije unutar državne ekonomije proširuje na svjetsku razinu gdje trustovi dijele svjetsko tržište u skladu sa svojim interesima, sklapajući saveze i pomažući se međusobno. Svima je u interesu da imaju

² Finansijski kapital je ulazak bankarskog kapitala u industriju. Lenjin to definira na sljedeći način: „Koncentracija proizvodnje; monopoli koji izrastaju iz nje; stapanje ili srastanje banaka s industrijom – to je istorija postanka finansijskog kapitala i sadržaj tog pojma.“ (Lenjin, 1975, 44)

stabilne razine profita u onom momentu dok je konstelacija snaga prilično jednaka. Međutim, već jednom izvršena podjela ne isključuje ponovnu podjelu „kad se odnosi snaga-zbog neravnomjernosti razvitka, ratova, krahova itd. mijenjaju“. (Lenjin, 1975, 62) Takva situacija doprinosi međunarodnim trzajima i mobilizira djelovanje državnog aparata u odnosu na konkurentne države. Takve promjene snaga dovode do svjetskih ratova. Biznis ne poznaje prijateljstva, dojučerašnji saveznici mogu postati sutrašnji najljući neprijatelji. Savezi služe kao određen garant protiv drugih međunarodnih krupnih saveza i kao sredstvo stabiliziranja, ali u momentu kada jedan od aktera ojača i proračuna da ga saveznik koči i da postoji prilika da se njegovim podvrgavanjem ili eliminiranjem akumulacija kapitala ubrza i postave nove granice, to se i čini.

5. TERITORIJALNA PODJELA SVIJETA. Teritorijalna podjela svijeta je izvršena, a teritorijalni savezi se sklapaju na osnovu kapitalističkih interesa. Države čiji kapitali imaju zajedničke interese i zajedničke neprijatelje, međusobno se približavaju, vođene opisanim mehanizmima pritiska na vlade. Kolonijalna podjela svijeta je i tada, a i danas u izmijenjenom obliku, neophodna za stabilizaciju kapitalizma otvaranjem novih mogućnosti eksploatacije i dobavljanja resursa, ali i za učvršćivanje monopola, jer posjedovanje isključivog prava na teritoriju i njene sirovine onemogućuje i lišava konkurenciju bilo kakvih ugrožavanja u tom sektoru. (Lenjin, 1975, 72). Kolonijalizam je imao i svoju dodatnu ulogu. Naime, suvišak kapitala treba svoju profitabilnu realizaciju, inače se pojavljuje problem prekomjerne akumulacije. U momentu krize koja je zadesila svijet u drugoj polovici XIX st., kapitalističke sile su profitabilno ulaganje pronašle u kolonijalnim osvajanjima i širenjem kapitalističke imperije. Time su dodatni dijelovi uključeni u pogon privatnog kapitala, a pravo na intervenciju i Orijentalizam³ korištene su kao legitimacije osvajačkih pohoda. Kolektivno ludilo koje je poticano radi mobilizacije kolonijalizma završilo je u svjetskom ratu: nacionalizam je iskorišten kao sredstvo ponovne raspodjele teritorija. Tako je teritorijalno načelo doprinijelo onome što je Harvey nazvao molekularnim procesima akumulacije kapitala u prostoru i vremenu.

Nakon Prvog svjetskog rata nastupilo je vrijeme protekcionističkih politika u kojem je došlo do promjene konstelacija snaga. Period do početka „Velikog rata“, kako se popularno

³ Immanuel Wallerstein navodi da su legitimacije ugnjetavanja bile 1) pravo na intervenciju, čime se kolonijalizam posmatra kao civiliziranje barbarskih naroda, dok 2) Orijentalizmi predstavljaju ideje da visoke civilizacije poput Kine, Indije i islamskog svijeta trebaju vodstvo Zapada jer samostalno nisu spremne da naprave korak ka modernosti. (Wallerstein, 2006, 71-76)

nazivao svjetski rat koji je doveo do rušenja velikog broja režima, obilježen je supostojanjem nekoliko jakih aktera, od kojih je Britanija bila najmoćnija i glavna imperijalistička sila. Međutim, njena moć je zbog velikog razaranja opadala, a takav rasplet događaja išao je na ruku SAD-u, državi koja je bila manje pogođena ratnim nedaćama. SAD su se zahvaljujući takvim dešavanjima polako uzdizale u dominantnu silu. Ubrzo je američka vlada započela širenje sfere utjecaja i Latinsku Ameriku podvrgavala sebi. Tu je započela sofisticiranija verzija imperijalizma: formalno poštivanje načela nezavisnosti latinoameričkih država, a zbiljsko instaliranje režima-poslušnika, pritajene prinude i iznuđivanje povoljnijih trgovačkih uslova. Retorikom na univerzalizaciju američkih vrijednosti, SAD su promijenile taktiku širenja moći. Sada je ona zamaskirana pod krinkom slobode - taktika koja će u budućnosti imati razorne posljedice. (Harvey, 2003, 46-48) Taj diskurs o slobodi bio je usmjeren i protiv zajedničkog neprijatelja kapitalističkog svijeta: komunizma. Prvi svjetski rat podario je socijalističku revoluciju koja je ideološki bila suprotstavljena kapitalističkom sistemu, te je potonji radi zaštite svoje pozicije žmirio pred fašističkom i nacionalsocijalističkom ideologijom koju je smatrao protutežom socijalizmu.

Da se krize kapitalizma vraćaju iznova, pokazala je nakon Prvog svjetskog rata i Velika depresija, napominjući da rasponi tih kriza nikada ne prestaju iznenađivati. Tako su velika inflacija i pad berze bacili kapitalizam na koljena. Kako bi tragedija bila veća, kapitalistička logika nije samo doprinijela produbljenu bijede i siromaštva ona je pospješila dolazak na vlast ekstremnih ideologija i konsolidirala njihovu poziciju. Dojučerašnje nade polagane u Hitlera ispostavile su se kao fatalna pogreška: kapitalistički strah od „crvene revolucije“ zaslijepio je buržoaziju odvevši je u novi svjetski pokolj koji je toliko željela izbjeći. Ipak Lenjin nije bio u pravu, jer njegovo predečertje opće socijalističke revolucije, nagovješteno samom pojavom imperijalizma kao umirućeg kapitalizma, bilo je zapravo svitanje novog oblika buržoaske vladavine. Imperijalizam nije umirući kapitalizam, nego novi oblik njegova življenja.

2.3 AMERIČKA HEGEMONIJA I KONSOLIDACIJA SVJETSKOG KAPITALIZMA (1945-1970)

Imperijalizam o kojem je Lenjin govorio doveo je do dva svjetska rata. To je krajnji izraz borbe i pokušaja da se monopolizira tržište koje je pokrenulo čitave nacije i uvuklo ih u krvavo takmičenje osvajanja teritorijalnih resursa. Iz svega toga proizašli su novi odnosi snaga. SAD su istupile kao dominantna sila, hegemonija koja je u periodu nakon Drugog svjetskog rata vodila svijet prema obnovi, čime je u potpunosti preuzela kapitalistički tron od Velike Britanije. To je period u kojem je trebalo ustabiliti kapitalistički sistem koji je bio na koljenima zbog dešavanja u prvoj polovici XX st. i zaštititi ga od komunističke prijetnje izazvane usponom SSSR-a. Načela hegemonije jasno su se mogla uočiti u primjeru SAD-a, vođe kapitalističkog svijeta. Prema Arrighievom modelu (Harvey, 2003, 36-37) ugledanje na državu koja predstavlja uzor ustrojstva vlastitog okruženja momentalno osnažuje njenu poziciju kao legitimnog vođe, ali dugoročno, za razliku od vodstva vojnih saveza, (a SAD su predstavljale i jedno i drugo) nanosi štetu hegemonijskoj poziciji. Tako je i bilo: država koja je vojno i dalje bila legitimni vođa i zastupnik interesa svijeta, naišla je na proizvodnu konkurenciju u vidu Zapadne Njemačke i Japana, koji su oponašajući američki model i dajući mu obris vlastite autentičnosti, stekli snagu da mu se suprotstave. To je ipak sve bilo omogućeno osnovnim ekonomskim postavkama iz Bretton Woodsa koji je kreiran pod pokroviteljstvom SAD-a i Velike Britanije.

Tokom ovog perioda jedna je stvar bila nedvosmislena. Američka vlada kreirala je politiku prema kojoj će američki interesi biti na prvome mjestu (zamaskirani univerzalnom retorikom). „Američko stoljeće“ je stiglo i ova država je bila pozvana da svoj prosperitet proširi na čitav svijet, jer je to njena povijesna zadaća. A taj prosperitet je bio prosperitet utemeljen prema sljedećim načelima:

- Američko društvo mora ostati stabilno bez radikalne redistribucije bogatstva;
- Domaći kapital se mora raširiti po čitavom svijetu kako bi mu se omogućili novi izvori akumulacije radi njegove stabilnosti kući a u tu svrhu će, prema potrebi, biti korištena vojna sredstva štiteći režime poslušnike koji omogućuju ovakav rasplet događaja. (Harvey, 2003, 52-53)

Interesi američkog kapitala potaknuli su američku državu na akciju. Ipak, ovo je vrijeme kada je država dovoljno ojačala i kada je potaknuta poukama nedavnih razaranja nastojala držati kapitalističke nagone pritajene koliko je to bilo moguće. Cilj je bio reformirati ekonomiju tako da se nemila događanja ne ponove. Sporazum iz Bretton Woodsa podrazumijevao je otvaranje nacionalnih ekonomija čiji je protekcionizam doveo do svjetskih ratova, podsticanje međunarodne trgovine upravljene prema striktno određenim pravilima i postavljanje međunarodnih institucija koje će u kasnijem periodu imati izuzetno značajnu ulogu⁴, dok je državama ostavljeno da određuju propusnost svojih granica i postavljaju pravila vlastitog dvorišta. (Steger, 2007, 37-38) Kapital je i dalje nastavio svoje širenje, samo je to širenje bilo u okviru određenih pravila koja su ograničila njegovu vlast: imperija je ipak donekle postajala ustavna monarhija. Ovo doba nazvano je zlatnim dobom kapitalizma; ili drukčije, vrijeme *kontrolisanog kapitalizma*.

Zygmunt Bauman poredeći faze modernosti povezuje njihova obilježja u odnosu na *teški i laki kapitalizam*, odnosno doba *hardvera* kao „usađenog“ kapitalizma koji je pretendirao na trajnost i onog *softverskog* koji je prolaznost proglasio svojim idealom. (Bauman, 2011, 56-62) Kapitalizam je sve do 1970-ih bio „pretežak“ da se pomjera. To je bio brak između radnika i poslodavca, odnosno usidrenost u mjestu s ograničenom mogućnošću kretanja. Iako su interesi kapitala i države nerijetko bili poistovjeđivani, nepokretnost kapitala bila je karta na koju su i politički sektor i radnički pokreti mogli igrati. Fordov primjer ilustruje način na koji je kapital funkcionirao:

Htio je svoje radnike jednom zauvijek privezati uz Fordove tvornice, kako bi mu se isplatio novac uloženi u njihovo školovanje i radnu obuku, i kako bi mu se isplatio još jednom, za trajanja radnog vijeka njegovih radnika... Morao ih je napraviti jednako ovisnima o zaposlenju u *njegovoj* tvornici i prodaji svoga rada *njenom* vlasniku kao što su on sam i njegovo bogatstvo i moć ovisili o tome da ih zapošljava i iskorištava njihov rad. (Bauman, 2011, 141-142)

Dakle, u periodu kada kapital nije mogao „bježati“ morao je praviti ustupke u izmjeni okolnosti kako bi sam opstao; u momentu kada je taj brak postao kohabitacija (dolaskom neoliberalizma), kapital je mogao ići u potragu za boljim partnerima kad god je poželio.

⁴ Međunarodni monetarni fond (MMF), Svjetska banka, iako isprva nazivana kao Međunarodna banka za obnovu i razvoj i GATT (Opći sporazum o tarifama i trgovini) koji će se kasnije preimenovati u Svjetsku trgovinsku organizaciju (STO) (Steger, 2007, 38)

Ovaj period socio-ekonomskog prosperiteta, također je obilježen turbulencijama. Kada je američko tlo u pitanju, ono je razdirano rasizmom i rasnim ustancima u borbi za ravnopravnost, čime je postojalo odstupanje od američke retorike o slobodi i ravnopravnosti koju su potencirali provodeći svoje partikularne interese. Uporedo s tim, hegemonija je uzdrmana usponima zapadnonjemačke i japanske ekonomije koje su ironično ostvarene ugledanjem na ekonomiju SAD-a. Američka vlada je tamo gdje su se interesi kapitalizma i demokratije sukobljavali, uvijek stajala na stranu ovog prvog, dokazujući da vladavina kapitala i dalje ima svoja uporišta. U konačnici došlo je do velike militarizacije svijeta i narastanja onoga što je predsjednik Dwight D. Eisenhower nazivao vojno-industrijskim kompleksom koji je koncentrirao sve veću moć u svojim rukama. Internacionalno, dolazilo je do sve veće inflacije, problema prekomjerne potrošnje (u tri naoružavanja i na socijalne izdatke) i pojave krize kapitalizma. (Harvey, 2003, 57-61) Inflacija je rasla, a nezadovoljstvo je postalo očito. Raspadanje „zlatne ere kapitalizma“ raspršilo je sve iluzije o kontroli kapitala. Ne kontroliraju država i društvo kapital, već kapital kontrolira njih.

2.4 NEOLIBERALIZAM KAO RADIKALNI STADIJ IMPERIJALIZMA (1970-2020)

Kao izlaz iz krize, predloženo je niz mjera koje imaju zadatak deregulaciju ekonomije i smrt državnog intervencionizma. Političko-ekonomska doktrina, koja je stupila na snagu i koja će od tada, pa do danas, oblikovati ekonomski život i imati šire društveno-političke implikacije, nazvana je neoliberalizam. Neoliberalizam u svojoj suštini podrazumijeva doktrinu (ili bolje reći ideologiju) koja zastupa tvrdnje da se individualna sloboda najbolje može osigurati deregulacijom tržišta i podsticanjem privatnog poduzetništva u kojem će intervencija države biti svedena na minimum. Država je zadužena da upotrijebi svoje mehanizme kako bi kreirala institucionalnu podlogu u kojoj bi se akumulacija kapitala mogla odvijati, a to je podrazumijevalo: kreiranje stabilnog novčanog sistema; zaštitu tržišta (silom ako je potrebno) ili kreiranja tržišta tamo gdje oni ne postoje; osiguravanje uslova slobodne trgovine i pretpostavki koje će pod svaku cijenu garantovati zaštitu privatnog vlasništva. Međutim, mimo toga, država ne treba dalje intervenisati, i to iz dva razloga: prvo, ona ne može kontrolisati tržište i protok kapitala, jer sama ne može posjedovati dovoljno informacija za adekvatno procjenjivanje prilika, te je to u nadležnosti onih čija egzistencija od toga zavisi-

poduzetnika; drugo, uvijek postoje grupe koje će državni intervencionizam usmjeriti u pravcu postizanja partikularnih interesa (paradoksalno, zagovarači ove doktrine su to i činili). (Harvey, 2005, 2)

Neoliberalizam svoje korijene vuče iz 40-ih godina XX st.,⁵ ali je zaživio u punoj snazi dolaskom na vlast Ronalda Reagana u SAD-u i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji, a svemu tome prethodila je reforma Federalnih rezervi Paula Volckera koji je insistirao na stabilnosti monetarnog sistema pod svaku cijenu. Reagan i Thatcher nisu gubili vrijeme. Obračunali su se sa radničkim pokretima i na konkretnim primjerima pokazali da rad nema više šta da traži u polju borbe za bolje uslove. Provodili su neoliberalne reforme i kreirali paukovu mrežu u koju su upleli svoje nasljednike - Clintona i Blaira - koji su zapravo bili ključni ljudi u intenziviranju neoliberalizacije, iako ideološki nisu bili istomišljenici sa svojim prethodnicima. Oni su dovedeni pred svršen čin te su za svoj politički opstanak morali činiti takve poteze. Slatkorječivost neoliberalnog diskursa uzimala je danak: masovna obmana čitavog svijeta je započela ulaženjem neoliberalnih ideja u različite sfere, od akademskih zajednica pa sve do svakodnevnih prilika. Zapravo, od 1970-ih do danas, sve veći predjeli Zemlje uvlačeni su u pravila nove političko-ekonomske doktrine. Iz gore navedene definicije koju je Harvey pružio vidi se da je teorijski naum neoliberalizam bio sloboda, ali vrijeme je pokazalo baš suprotno. Što se zapravo dogodilo?

Dogodilo se zapravo ono što je moralo proizaći iz takvih postupaka. U pozadini diskursa ispunjenog idealima slobode kroz ekonomsku djelatnost, provlačili su se interesi veoma uske ekonomske elite širom svijeta. Harvey tvrdi da je teorijsko-utopistička zamisao neoliberalizma bila postizanje blagostanja i individualne slobode, međutim praktično i zbiljski ona je bila sredstvo vraćanja moći ekonomskoj eliti. (Harvey, 2005, 19) Državni intervencionizam doveo je ekonomsku elitu u izuzetno težak položaj gdje je opadala profitna stopa, te je neoliberalna doktrina svoj eliksir života dobila iz ovog kruga ljudi koji su u njoj vidjeli rješenje za svoje nedaće. Ideje koje su potencirane, služile su da se obnovi njihova vlastita moć, ali je to sve bilo neophodno maskirati idealima slobode i obuhvaćati sva ta opća mjesta pomoću kojih je šira populacija mogla biti namamljena. Kako je već postojala velika doza netrpeljivosti usmjerena prema korporativnom sektoru, ali još važnije, državi, moralo se

⁵ Načela neoliberalizma postavili su Friedrich von Hayek, Milton Friedmann, Ludvig von Mises i Karl Popper, što je vidljivo iz osnivačkih načela Mont Pelerin društva kojem su pripadali i u kojem su formirali osnovne teze. (Harvey, 2005, 20)

brzo reagovati, da slučajno konkurentske ideje ne bi zadobile primat⁶. Tako se nezadovoljstvo prema državi iskoristilo kao oružje protiv državnog intervencionizma, omogućivši plodno tlo za deregulaciju kapitala i tržišta. Time je došla smrt ideji države blagostanja i nastalo je jedno novo doba „lebdećeg kapitala“. Simbolične figure političkog života poklekale su još jednom pred kapitalističkim carevima, ali ovaj put predavši oružje.

Finansijski obrt je u svemu tome imao ključnu ulogu. Kako je američka proizvodnja zaostajala za evropskom i azijskom, morali su se pronaći novi načini dominacije američkog kapitala. U svemu tome su finansije bile najbolji lijek za sve američke nedaće. Razlozi tome su bili sljedeći: SAD su nakon Drugog svjetskog rata izašle kao zemlja u najpovoljnijem ekonomskom položaju, djelomično jer je rat u kojem su učestvovala bio na „tuđem“ tlu, djelomično jer su ostale zemlje bile prezadužene zbog ratnih operacija u kojima su upravo SAD bile ključni finansijer određenih poteza; sporazum iz Bretton Woodsa postavio je američki dolar u najbolju poziciju. Zlato je odbačeno kao materijalna baza dolara i od tada se počelo živjeti u svijetu dematerijalizirane valute, a pritisci internacionalnih snaga (onih institucija koje su svoj život započele sporazumom iz Bretton Woodsa, poput MMF-a i Svjetske banke, kasnije i Svjetske trgovinske organizacije) otvorili su tržišta i podsticali otvorenu trgovinu i deregulirano tržište. (Harvey, 2003, 62-63) Sistem kreditiranja postao je baza nove ekonomije, gdje su se države zaduživale u cilju konkurentnosti na tržištu. Izvoz kapitala postao je učestaliji nego ikada, ali taj kapital je većinom bio fiktivan. Banke su posuđivale mnogo više nego što su imale, praveći jedno carstvo fiktivnog novca u kojem su ipak, suprotno načelima neoliberalizma da oni koji posuđuju nose posljedice pogrešnih poteza, najviše ispaštali oni koji su dobivali taj novac. Finansijska elita koja je započela igru na žici uopće nije snosila nikakvu odgovornost, a i kako bi kad je država postala ovisna o njima i kada bi obračunavanje s najjačim ekonomskim akterima predstavljalo izuzetno težak poduhvat. Bankovni sektor postao je nešto što se pod svaku cijenu moralo zaštititi, a država je refundiranjem gubitaka putem poreza ili iz vlastitih rezervi igrala najznačajniju ulogu u njegovoj protekciji. (Harvey, 2010, 30-31) Ovakav pristup ubrzo su preuzele i njemačke i japanske finansijske elite te zajedno sa onim američkim postaju glavnim pogonom i tlačiteljem cijeloga svijeta.

Ipak problem fiktivnog kapitala bio je ozbiljan. Rješenje koje se našlo bila je dobitna situacija za ekonomsku elitu. U svijetu koji je postao ovisan o kreditiranju najzaduženiji su

⁶ U to vrijeme popularnost socijalističkih ideja rasla je čak i u SAD-u, području gdje su takva načela regulacije socio-ekonomskih pitanja oduvijek najmanje bile na snazi. (Harvey, 2005, 14-15)

morali činiti ustupke onima koji su im davali sredstva za egzistiranje. „Strukturalna prilagodba“⁷, kako je nazvan niz institucionalnih reformi, otvorila je mogućnost da se sve veći predjeli svijeta podvrgnu neoliberalnim pravilima igre. Tako je dužničko ropstvo primoravalo sve veći broj zemalja na što veću deregulaciju i privatizaciju ekonomije, čime je strani kapital (a to je kapital najmoćnijih) sebi olakšao put do novoga plijena. „Akumulacija oduzimanjem“⁸, koja je podrazumijevala privatiziranje zajedničkih dobara i usluga (poput vode, zemljišta i sl.) i otvarala mogućnost stranom kapitalu da po niskim cijenama uzima materijalne vrijednosti dužničkih zemalja, proizvodila je visoke stope siromaštva dok je uporedo omogućavala profitabilnu realizaciju privatnom kapitalu. Naziv potpoglavlja u knjizi *New Imperialism* pogađa suštinu priče - akumulacija oduzimanjem je sama po sebi forma imperijalizma, aktivnost koja stvara prilike akumulacije kapitala, nove mogućnosti ostvarivanja profita i jačanja dominantnih slojeva. (Harvey, 2003, 180-181) Radnici su postavljeni u nezavidan položaj. Proletarizacija seoskog stanovništva, uvođenje žena u procese rada i u konačnici pravljenje velike „rezervne industrijske armije rada“, bili su dobro poznati mehanizmi kojima se moglo manipulirati platama i kojima se rad želio disciplinirati. Nadopunjujući ove postupke državnim akcijama koje su usmjerene protiv radničkog pokreta i premještanjem proizvodnih postrojenja u zemlje s jeftinijom radnom snagom, rad je pokleknuo pred lebdećim kapitalom: era *hardvera* je završila i nastupilo je vrijeme prolaznosti *softvera*.

Mobilnost kapitala je predstavljala dvostruko sredstvo. Pod prijetnjom odlaska, države su se prisiljavale da prave velike ustupke kapitalu, nastojeći ga zadržati pravljenjem što bolje biznis klime; s druge strane, bijeg postrojenja smanjivao je moć rada i pripitomljavao zahtjeve za povećanjem plata. Ipak, plate nisu mogle biti isuviše niske. Društvo koje je utemeljeno na potrošnji mora neprestano nove proizvode učiniti konstantnim potrebama, a opet neko te proizvode mora moći priuštiti. Prenosjenjem postrojenja u dijelove svijeta s jeftinijom radnom snagom, omogućeno je da u centru svjetskog tržišta plate ostanu na zadovoljavajućem stepenu ne narušavajući zacrtanu stopu konstantne dobiti. To se postiglo smanjenjem troškova proizvodnje putem jeftinije radne snage i zaobilaženjem zakonskih okvira koji su dosta

⁷ „Vašingtonski konsenzus“, kako je nazvan čitav niz tačaka koje države radi kompenzacije duga moraju usvojiti, Manfred B. Steger poima kao jednu formu kolonijalizma (Steger, 2007, 52)

⁸ „Akumulacija oduzimanjem“ podrazumijeva koncept Marxove primitivne akumulacije i mehanizme pomoću kojih država oduzima zajedničke posjede i stvara uslove njihove privatizacije. Svi mehanizmi koje Marx navodi i danas su prisutni, samo nadopunjeni finansijskim operacijama i konceptom „autorskih prava“, kao u slučaju određenih patenata, iako proizvedenih u sklopu kolektivnih institucija. (Harvey, 2003, 145-148)

„popustljiviji“ u niskorazvijenijim zemljama. ⁹(Volerstin, 2005, 9) Takve prakse potom su omogućile jeftinije proizvode i dovoljno visoke plate da bi se održao određeni stepen potrošačke aktivnosti. Potrošačko ludilo konstantno je uzgajano, a kulturalni imperijalizam u kojem su SAD širile svoju potrošačku kulturu, (Harvey, 2003, 56) proširio je komercijalna hodočašća na veliki dio svijeta što je dovelo do sve većih izdataka. Plate nisu mogle konstantno rasti, tako da se pribjelo finansijalizaciji svakodnevnog života. Sistem kreditnih kartica i kreditiranja postao je uslovom opstanka za stanovništvo, čime je dužničko ropstvo sprovedeno i na makro i na mikro nivou. (Harvey, 2010, 17) Oslabljeni rad, već dugo rascjepkan kulturološkim razlikama, nije se mogao boriti protiv ovakvih sredstava. Kapital je postao *ekstrateritorijalan* i nalazi se u situaciji da može u svakom trenu otići i zamijeniti stare žrtve novima. Najveća potrošna roba u potrošačkom društvu postali su sami radnici.

Razvoj informacionih tehnologija i novi pristup organizacijskim strategijama koji su omogućili ovakav rasplet događaja i konstantnu kretnju kapitala, postavili su uslove uzdizanja transnacionalnih korporacija. Karteli i trustovi o kojima je Lenjin govorio imali su, u odnosu na ove današnje, duboko nacionalno uporište. Transnacionalne korporacije šire svoju djelatnost čitavim svijetom, te iako su njihova sjedišta i dalje smještena u određenim zemljama, iako i dalje imaju bliže povezanosti s određenim državama zbog vlastitih interesa, takve korporacije su zapravo „nenacionalne“ (ali nipošto kozmopolitske) i istražuju svijet u potrazi za većim izvorima moći. Njihova globalna rasprostranjenost omogućuje im da prevazilaze nacionalne zakonske okvire, a velika koncentracija proizvodnje daje im veliku moć nad državama. Transnacionalne korporacije simboli su novog kapitalističkog poretka koji je prevazišao nacionalnu državu.

Neoliberalna logika bila je nezadrživa i širila se na sve aspekte svijeta. Raspad SSSR-a označio je „kraj povijesti“, kako je to Francis Fukuyama nazvao, jer je konkurentna ideologija pokleklala pred nezadrživim kapitalizmom i (neo)liberalizmom. (Kalanj, 1992, 138) U međusobnoj borbi, kapitalizam je dokazao da je jači i zaista se počelo činiti da „nema alternative“. Neoliberalizam je metastazirao, podvrgavajući sve veći broj zemalja pod svoj

⁹ Wallerstein je stava da ovaj trend premještanja postrojenja ima svoj kraj i da je to strukturalno protivrječe kapitalizma. Stopa profita se, prema njegovom mišljenju, smanjuje iz nekoliko razloga, a jedan se upravo tiče premještanja postrojenja u zone s jeftinijom radnom snagom. Nakon određenog vremena, radnici traže povećanje plata i zbog obuzdavanja nemira to se mora i učiniti; s druge strane neko mora moći i kupovati proizvode, a to podrazumijeva ili veće plate ili smanjenje troškova proizvodnje a takve nedaće se rješavaju premještanjem postrojenja. Problem je u tome što je tih područja s jeftinijom radnom snagom sve manje i manje, jer i u tim predjelima radnici nakon određenog vremena traže povećanje plata. Danas je taj problem prisutniji nego ikada i postrojenja u „jeftinijim oblastima“ u budućnosti će naići na isti problem, s iznimkom da neće imati gdje pobjeći (Volerstin, 2005, 55-57)

utjecaj. Oni koji su odbijali da „sarađuju“ nailazili su ili na finansijske restrikcije bez kojih globalni, a time i lokalni ekonomski poredak, ne može funkcionisati, ili su, ukoliko bi na neki način tvrdoglavo odbili naredbe, dobili demonstraciju vojne moći. (Bauman, 2011, 180)¹⁰ Otvaranje kineskog tržišta predstavljalo je presedan. Bio je to pokazatelj da i oni snažniji neprijatelji kapitala moraju učiniti ustupke. Međutim, Kina nije slučajno velika sila. Ona je iskoristila situaciju u svoju korist i hibridnim modelom državnog intervencionizma i određenih neoliberalnih načela polako potkopavala hegemonijsku poziciju SAD-a. Nova prostranstva namijenjena ulaganju i izvozu kapitala isprva su se itekako isplatila kapitalističkom svijetu, spriječivši prekomjernu akumulaciju novim prilikama profitabilne realizacije kapitala i izvozom robe. Ipak kriza prekomjerne akumulacije polako se nazirala i veliki ekonomski problemi isplivali su na površinu. Napretkom jugoistočne i istočne Azije opala je mogućnost profitabilne realizacije kapitala. To je, međutim, razriješeno otvaranjem širokih prostranstva Kine. Danak neoliberalnih reformi je postao sve očigledniji. Države, koje su uspjevale izdržati nalet neoliberalizma, mnogo su se bolje nosile sa teškim vremenima koja su slijedila. Više od dvije trećine država u periodu nakon 1980-ih doživjelo je ozbiljnu finansijsku krizu, koja je svoje najrazornije posljedice do tada pokazala u azijskoj krizi 1997-1998 kada je došlo do velikog kolapsa ekonomije koja je prijetila ozbiljnim poteškoćama na svjetskoj razini. (Harvey, 2003, 67-71) Kolaps određenih azijskih država omogućio je prijenos akumuliranog kapitala nazad u SAD. Krizom pogođena područja susretala su se s nizom finansijskih mahinacija i nužnošću prodavanja svojih ekonomskih potencijala stranome kapitalu po niskim cijenama. Od tada legitimitet sistema polako gubi na svojoj snazi. Protesti protiv globalizacije u svijetu, posebice u Seattleu, pokazivali su da pristanka više nema, barem ne u ranijoj mjeri.

Uporedo s tim javljali su se problemi za američku imperijalnu ambiciju. Period 90-tih nije bio samo koban za „istočne predjele“, jer je američko društvo, zajedno sa cjelokupnom kapitalističkom ekonomijom, potresano nizom ekonomskih skandala, spekulativnih aktivnosti, propašću „dot.com“ kompanija i sl. Izgledalo je da je protivrjeđe civilnog društva o kojem je Hannah Arendt govorila, isplivalo u svojoj punoći. Politička kriza nastala je izabirom Georgea W. Busha kao predsjednika. Uporedo s tim, prezaduženost američkog

¹⁰ Bauman u *Tekućoj modernosti* govori o raspletu u Jugoslaviji i povezanosti logike neoliberalizma da nasilnim metodama proširi svoje djelovanje (Bauman, 2011, 181). Noam Chomsky također zastupa tu tezu smatrajući da je raspad jugoslovenskog društva proizašao, kako on tvrdi, iz prirodnog ili jednostavno primljenog neoliberalnog modela koji je potom doveo do kasnijih dešavanja. Dovoljno je pogledati samo euforiju zapadnog svijeta usmjerenu prema Miloševićevim postupcima kada je u početku nastojao okrenuti državu prema takvim principima. (Chomsky, 2018, 63-66)

društva također je predstavljala ozbiljan problem (možda su banke američke, ali nisu banke američkog društva). Aktualiziralo se i pitanje Bliskoga Istoka i davno planirane taktike sprečavanja pan-arapskog pokreta. Bliski Istok nije bio interesantan samo zbog rađanja potencijalno nove vojno-političke i ekonomske konkurencije. Zalihe nafte koje su se nalazile na tom prostoru postale su ključni američki instrument kojim će se kontrolisati globalna ekonomija. (Harvey, 2003, 12-25) Tako su teroristički napadi na „hramove“ svjetskog ekonomskog poretka 11.09.2001. pružili legitimitet američkoj vladi za osvajačke pohode na „crno zlato“. Britanija je tu akciju podržala, ali protivljenje ostatka svijeta (pogotovo Njemačke kao jednog od najjačih saveznika) pokazalo je postepeno nestajanje hegemonije. Sam agresivni pristup SAD-a prema Iraku, uz površnu retoriku moći ispunjenu repetativnim pozivanjem na ideale slobode, pokazali su da i drugi akteri imaju što za reći. U nadolazećim godinama, Kina i Rusija postale su velike sile i konkurenti na vojnom, ekonomskom i političkom planu američkoj vladi i američkom kapitalu. Evropska unija, što je Jürgen Habermas potencirao¹¹, nije izvršila neophodnu političku povezanost koja je najvidljivije ispoljena Brexitom. SAD su svoje agresivnije nastupe uvrstile kao redovnu praksu, a poprište interesa velikih sila postale su zemlje poput Sirije. Ipak za najveći udarac kapitalističkom poretku treba se vratiti u 2008. godinu, kada je globalna ekonomija pala na koljena, a države koje nisu u potpunosti bile uključene u neoliberalni sistem, kao što su Indija i Kina, bile znatno manje pogođene. Počelo se uviđati da je sloboda postala samo sloboda izabranog sloja. Epicentar krize koja je uzdrmala čitav kapitalistički svijet, na što je Paul Volcker upozoravao, bila je „planina 'otrovnih' na hipotekama utemeljenih osiguranja, koja su bila u posjedu banaka ili prodana nemarnim investitorima u čitavom svijetu.“ (Harvey, 2010, 3-4) I opet, kao i inače, država i javni sektor plaćali su i ispravljali pogreške privatnog kapitala, jer američko tržište ne smije pasti, jer je ono svjetsko tržište; američko tržište ne smije pasti jer akumulacija kapitala teži neograničenom.

2.5 ZAKLJUČAK

Od uspona kapitalističkog imperijalizma svijet je oblikovan u skladu sa načelima dominantne ekonomske elite. Kako je vrijeme odmicalo, prevlast kapitalističkog sistema nad

¹¹ Autor je tvrdio da postoji ekonomska povezanost, ali da se premalo pažnje usmjerava političkoj povezanosti; odnosno ekonomska povezanost je prenaplašena u odnosu na političku (Habermas, 2011, 40)

državom sve se više uvećavala. Mješavina teritorijalne i kapitalističke logike, o kojoj je Harvey govorio, bila je uvijek prisutna, ali s tim da je u velikoj većini situacija potonja dominirala nad prvom. Čitava dinamika XX st. protekla je u težnji kapitala da monopolizira svijet. Tako je pet Lenjinovih osobenosti imperijalizma uvijek bilo prisutno, samo pretvoreno u drugu formu; od klasičnog imperijalizma došlo se do neoliberalizma kao neoimperijalizma:

1. **KONCENTRACIJA PROIZVODNJE:** Uspon transnacionalnih korporacija koje nemaju striktno nacionalno uporište, koncentriralo je proizvodnju više nego ikad. Tržište je postalo poprište sukoba takvih interesa i takvih centara moći;
2. **VLADAVINA FINANSIJSKOG KAPITALA:** Deregulirani međunarodni finansijski sistem u potpunosti je preuzeo primat i dominaciju nad svjetskim tržištem. Čitave države robuju finansijskoj eliti koja je uslov opstanka kapitalističkog sistema vezala za onaj vlastiti;
3. **IZVOZ KAPITALA:** Učestalost kreditiranja i izvoz kapitala radikalnije su zastupljeni u svijetu u kojem su barijere propusnije a tehnološki napredak proizveo postavke izuzetno brže kretanje kapitala nego u početnim fazama imperijalizma, pri čemu kapital koncentriran u rukama male ekonomske elite biva raširen po čitavom svijetu;
4. **PODJELA SVIJETA OD MEĐUNARODNIH TRUSTOVA:** Prije bi se moglo reći podjela svijeta između transnacionalnih korporacija i finansijskih institucija koje diktiraju društvene tokove u skladu sa svojim interesima;
5. **TERITORIJALNA PODJELA SVIJETA:** Maskirano retorikom univerzalnih vrijednosti, kolonijalizam je načelno odbačen, ali je zaživio u sofisticiranijem obliku dužničkog ropstva i režima-poslušnika koji pod prividom nezavisnosti provode interese najdominantnijih slojeva, pri čemu su SAD kao hegemonijska država svojim postupcima najviše doprinijele koncentraciji moći finansijske elite.

Reforme koje su išle na ruku kapitalu, oslobađajući mu put ka neometanom kretanju, uporedo su proizvodile i pretpostavke za krize kapitalizma. Neoliberalizam je obnovio klasnu moć uskom ekonomskom sloju ali je podario i niz turbulencija koje dodatno približavaju sistem njegovim strukturalnim ograničenjima.

3. NEOLIBERALIZAM KAO MASOVNA OBMANA

3.1 UVOD

Od uspona neoliberalnih ideja i njihovog etabliranja kao dominantne političko-ekonomske doktrine, malo je toga ostvareno kada su neoliberalni teorijski naumi u pitanju. Jedino u čemu je neoliberalizam uspio bilo je regulisanje inflacije, ali to je bilo i očekivano, s obzirom na to da je finansijski sektor dereguliran i oslobođen da djeluje kako mu je volja. Zašto je onda ovakav projekt proglašen uspješnim kada postoji mnoštvo činjenica o njegovom neuspjehu? Prvo, zemlje koje su profitirale ovim reformama i koje su iscrpile bogatstva različitih krajeva i upotrijebile ih u svrhu akumulacije domaćeg kapitala, uzimale su se kao primjer uspješnosti, čime se napredak nekolicine projicirao kao nepobitan dokaz djelotvornosti neoliberalizma, uprkos velikoj masi opustošenih zemalja ili zemalja s ozbiljnim poteškoćama; drugo, istinski naum neoliberalizma bio je obnavljanje klasne moći, u čemu je uveliko uspio. Neoliberalizam je izvršio redistribuciju bogatstva, premještajući viškove kapitala s jednog kraja hemisfere na drugi, konkretno na onaj zapadni. Oni koji nisu uspjeli, bili su etiketirani kao oni akteri koji nisu iskoristili prilike koje neoliberalizam pruža i tako je individualna odgovornost promaknuta u prvi plan, a pravi razlozi izmakli iz vida. (Harvey, 2005, 154-156) Tako je ova doktrina postala ideološko uporište radikalnog imperijalizma.

Ovo poglavlje ulazi u analizu savremenih okolnosti kojima želi pokazati dominaciju uskog sloja, preciznije rečeno ekonomske elite, kao pravog centra moći i odlučivanja koji je zahvaljujući svojoj ekonomskoj poziciji i velikoj koheziji uspio podvrgnuti ostale centre utjecaja. Podjela društvene moći u američkom društvu, koju je dao C. Wright Mills podjelivši isto na ekonomsko-korporativni, državno-politički i vojni sektor nije više posve adekvatna ni unutar SAD-a, a niti globalno. (Mills, 2000, 6) Naravno da takvi sektori i danas postoje, ali ni u približnoj ravnopravnosti kako je Mills tvrdio, nego radije podvrgnuti bankarsko-korporativnom savezu. Mills je takav scenario i sam naglašavao, ali je pokušavao na drugim mjestima smanjivati stepen prevlasti korporativnog sektora. Ipak, današnja konstelacija snaga pokazuje da je u neoliberalnom kapitalističkom modelu biznis sektor, na čijem čelu se nalazi bankarsko-korporativna alijansa, dominantan u odnosu na ostala dva, koja samo u posebnim slučajevima krize ili turbulencija uspijevaju steći određenu autonomiju, ali ipak samo kratkotrajno.

Dokazujući ovakvo stanje snaga, dijeli se mišljenje Anthony Giddensa da korporacije ne mogu zamijeniti države, koje i dalje imaju monopol na aparate prisile i kontroliraju teritorij na kojem mogu mobilizirati prirodne i ljudske resurse. (Giddens, 1998, 74-75) Korporacije su centar ekonomskog sistema koji je odvojen od političke sfere (bar teorijski) i koji nema mogućnosti koje državni aparati imaju. Međutim, ovdje se ujedno negiraju tvrdnje istog autora da nacionalna država nije potpuno poklekla pred bankarsko-korporativnom zajednicom. Giddens ističe da korporacije mogu biti obuzdane međudržavnim naporom, naglašavajući ulogu određenih organizacija čiji postupci nastoje otkriti sve prestupe korporacija, praveći takvo okruženje u kojem iste moraju biti opreznije nego ikad. (Giddens, 2005, 17) Zbiljsko stanje je zapravo drukčije: država je postala instrument ekonomske elite koja učvršćuje svoju poziciju koristeći sve privilegije državnog aparata, kojeg je uspjela podvrgnuti pod svoju kontrolu na načine koji će biti opisani u nastavku. Korporacije moraju posjedovati državu jer, kao što Giddens kaže, one ne mogu kontrolisati teritorij i vojsku, isto kao što ne bi mogle dobiti ni legitimitet da to čine. Kapitalistička logika koja dominira i mobilizira akumulaciju kapitala i širi je van državnih granica, svoju glavnu snagu dobiva kroćenjem državnog aparata, jer joj je to najveći adut u osiguravanju vlastitog opstanka.

3.2 O (PRIVIDNOJ) SMRTI „HLADNIH NEMANI“

Za akumulaciju kapitala država je uvijek bila ključna. Bilo je neophodno uspostaviti institucionalne postavke koje će omogućiti i štititi privatno vlasništvo i obezbijediti neometan protok kapitala. Neoliberalizam je njen utjecaj teorijski ograničio samo na pomenuto. (Harvey, 2005, 2) Tako se država povukla u sjenu, puštajući da se ekonomska aktivnost neometano i stihijski razvija. Individualne slobode bile su poistovječene s onim poduzetničkim. Ekonomija je prividno postala potpuno neovisna od bilo kakvih spoljašnjih političkih utjecaja. Međutim, Marx je dobro rekao, davno prije nego li je neoliberalizam uopće i teorijski uobličen, da je država tvorevina koju buržuji sebi stvaraju kako bi štitili svoje vlasništvo i interese. (Marx, 1975, 76-77)¹² Vlasništvo je zaštićeno u samom začetku, dok su interesi podupirani latentno, bez teorijske formulacije.

¹² Harvey, referirajući se na Arendt, ističe da buržoazija neprestanom akumulacijom kapitala traži neprestano uvećanje državne moći radi zaštite imovine, te je buržoaska povijest upravo povijest tog procesa. (Harvey, 2003, 34)

Neoliberalna država se i u svojim teorijskim formulacijama suočavala s kontradikcijama i unutarnjim tenzijama. Institucionalne postavke usmjerene su na štíćenje poduzetničkih sloboda i privatizaciju ekonomije kojom se zajednička dobra (voda, zemljište i sl.) koja država posjeduje, prebacuju u privatne ruke. Povećana je propusnost granica i otvoren je put za protok kapitala. Svako je postao odgovoran za svoja djela i etika individualne odgovornosti je postala osnova ekonomskog poretka. (Harvey, 2005, 64-66). Ipak, postojale su kontradikcije i tenzije. Harvey je naveo one koji se tiču monopola, protivrječja tržišta, posjedovanja informacija neophodnih za ekonomsku djelatnost, i intervencionizma koji je trebao biti izbrisan iz neoliberalnog kapitalizma (Harvey, 2005, 67-69):

1. MONOPOLI. Problem monopola je zapravo, kako je Lenjin naveo, problem koji se povezuje s počecima imperijalizma (Lenjin, 1975, 23-25). Ako je načelno postavljeno da svi u neoliberalnom kapitalizmu imaju priliku uspjeti, onda se uveliko prešutio podatak da startne pozicije učesnika nisu iste. Oni koji su od ranije posjedovali veliku koncentraciju proizvodnje, bili su u mogućnost da akumuliraju još veće bogatstvo i moć. Kako država ne smije intervenirati, a granice su propusne, mogućnost velike monopolizacije ili *oligopolizacije* je veća nego ikad, jer nema regulative koja bi ograničavala takve tendencije.
2. PROTIVRJEČJA TRŽIŠTA. Država ne učestvuje u ekonomskoj aktivnosti, ali svojim postupcima omogućava tu aktivnost. Toliki hvalospjevi posvećeni tržištu zanemaruju da su profiti omogućeni sredstvima koja izlaze izvan okvira istog. Immanuel Wallerstein ističe da se profit izvan tržišta ispoljava putem: odlaganja otpada o kojem se država skrbi umjesto poduzetnika, obnavljanje prirodnih resursa koje država finansira, i u konačnici, izgradnja infrastrukture koja omogućava protok kapitala u prostoru i vremenu a koja se finansira iz džepova poreskih obveznika od kojih biznis sektor ima najviše koristi (iako troškovi eksternalizacije postaju sve veći). (Volerstin, 2005, 78-81)
3. POSJEDOVANJE INFORMACIJA ZA EKONOMSKU DJELATNOST. Informacije koje su glavni resurs u informacionom dobu nisu svima dostupne podjednako. Neophodne informacije za „ekonomsku trku“, poput onih o tržišnim tokovima, ukusima potrošača, pa i u konačnici softverski paketi koji su skup digitalnih informacija i koji omogućavaju ogromne prednosti kada su informacione tehnologije u pitanju, neravnomjerno su raspoređene.

4. INTERVENCIONIZAM. Intervencija institucija poput Federalnih rezervi ili MMF-a, koje su, kako Harvey ističe, dostupne samo određenoj eliti koja je upoznata s tajnama njihovog funkcioniranja i koja ima ekskluzivan pristup pomalo feudalnim institucijama, kako autor naglašava govoreći o karakteru ovih finansijskih institucija, rezerviranim samo za odabrane (Harvey, 2010, 55), protivi se stihijskom razvoju tržišta za koji se neoliberalni teoretičari zalažu. Takve institucije kontrolišu određene ekonomske djelatnosti, kao što i omogućavaju ili sprečavaju poteze svojim djelovanjem i odobravanjem kreditnih usluga. Državne i međunarodne institucije interveniraju čak i nasilno, kao u slučaju određenih radničkih pokreta, štiteći neoliberalni poredak utemeljen na načelu koji negira intervencionizam.

Državni utjecaj u neoliberalnom kapitalizmu pokazao je da je država instrument ekonomske elite U sukobima između povoljne biznis klime i stabilnosti finansijskih institucija s jedne strane, i individualnih sloboda i demokratije s druge, država je uvijek stajala na strani ovih prvih. (Harvey, 2005, 70-71) Bilo da se radi o rušenju kolektivnih radničkih pokreta kao što su Reagan i Thatcher činili, ili je riječ o tome da država intervenira i regulira finansijske tokove, najbitnije je bilo da se zadovolje interesi careva novog doba, onog obilježenog vlašću bankarsko-korporativne alijanse. Došlo je do uspona onoga što Harvey naziva državno-finansijskom vezom (*state-financial nexus*) jer je neoliberalni obrt podrazumijevao okretanje finansijskama i deregulaciji finansijskog sistema, čime je to postalo neodvojiv proces u protoku i akumulaciji kapitala. (Harvey, 2010, 48-49) To ne znači da su kapital i država istovjetni, već da državni aparat utječe na njegovu cirkulaciju, kontrolirajući monetarni sistem putem centralnih banaka i zamjenjujući „loš“ novac onim „dobrim“ ili davajući određene finansijske olakšice. Takvu ulogu na međunarodnom nivou, preuzimale su institucije poput MMF-a ili Svjetske banke.

Ekonomaska elita je u svrhu vlastitog opstanka podvrgnula državu na nekoliko načina. Svaki ima svoju težinu i čitav proces podrazumijeva kombinaciju i interakciju tih aktivnosti. Podvrgavanje najjačih kapitalističkih zemalja (SAD-a, Njemačke i Japana) urađeno je putem:

1. Ucjene političkih sila;
2. Pojačanim prisustvom biznis sloja u politici;
3. Utjecajem na izbore članova vladajućih pozicija;
4. Utjecaj na planiranje politike;
5. Dodatnim doprinosima.

Redom će se objasniti svaki od ovih načina.

1. UCJENA POLITIČKIH SILA. Kapital sve više postaje *ekstrateritorijalan*, kako Bauman naziva njegovu mogućnost preseljenja i putovanja svijetom u potrazi za boljim prilikama, te i pored određenih lokalnih ograničenja koja mu se mogu natovariti, ipak ima dovoljno snage da se oslobodi prostornih stega i vrši ucjenu političkih sila prijetnjom premještanja postrojenja. (Bauman, 2011, 146-147) Države tako nastoje privoliti kapital da ostane, praveći što bolje uslove za ulaganje kapitala, jer ukoliko kapital napusti svoje prebivalište ponijet će sa sobom veliki broj radnih mjesta, porezne prihode i veliki udio ekonomske aktivnosti na osnovu koje država funkcionira. Mimo toga, kako G. William Domhoff ističe, analizirajući i ističući korporativnu prevlast u SAD-u, politički lideri ne žele dopustiti odlazak kapitala zbog nezadovoljstva povodom loše ekonomske situacije koje bi se usmjerilo prema njima i ugrozilo njihovu poziciju, te označilo prijevremeni kraj mandata. (Domhoff, 2013, 39)
2. POJAČANO PRISUSTVO BIZNIS SLOJA U POLITICI. Mnogi ljudi iz biznis sektora odluče učestvovati u politici i kandidirati se za visoke funkcije, pogotovo u SAD-u, iako rjeđe u Njemačkoj i Britaniji (ali ipak pojava koja je i u tim zemljama zastupljena). (Hartmann, 2006, 94-95) Najnoviji primjer je Donald Trump, uspješni američki biznismen i pravo oličenje republikanskog stava i prezira prema socijalnim izdancima. Ovi ljudi formalno napuštaju svoje pozicije u biznis sektoru pri preuzimanju političkih funkcija, ali zadržavaju bliske veze sa svojim saradnicima i nerijetko se vraćaju na stara poslovna mjesta kada im mandati isteknu. Dakle, tu postoji blizak odnos i mogućnost zloupotrebe državnog aparata u partikularne svrhe.
3. UTJECAJ NA IZBORE VLADAJUĆIH POZICIJA. Mimo toga što članovi biznis sektora učestvuju u politici, oni se također skrbe da generalno kontrolišu izbore svih važnijih pozicija u političkom sektoru. Tako npr., kako Michael Hartmann ističe, finansiranje izbora postalo je izuzetno važno sredstvo u postizanju uspjeha u izbornim kampanjama u Japanu i SAD-u. (Hartmann, 2006, 99) U posljednjih nekoliko decenija izdaci na određenu političku poziciju konstantno su rasli i postizanje uspjeha ovisi od velike količine novca. Domhoff ipak tvrdi da je potenciranje ovih tendencija itekako bitno, ali ne i presudno. (Domhoff, 2013, 146-151) Autor ističe da na izbore utječu i drugi faktori, ali da novac kojeg bogati donatori daju predstavlja ipak važnu pretpostavku za uspjeh. Veće količine novca podrazumijevaju i veću mogućnost kretanja, držanja javnih govora, stupanja u kontakt s glasačima, reklamiranje putem

medija i sl., a u svemu tome izabrani kandidati osjećaju jednu vrstu duga koji moraju „otplatiti“ činjenjem ustupaka. I to se ne odnosi samo na određene kandidate. Dvije stranke u SAD-u su npr. financirane iz korporativnog sektora.¹³ Republikanska stranka je postala glavni instrument *konzervativno-korporativne alijanse*, kako Domhoff naziva spoj struja unutar Republikanske stranke, stranke koja je snabdijevana iz centara bankovno-korporativnog sektora; s druge strane Demokratska stranka je i pored svojih inicijativa za socijalne izdatke uvijek morala biti na oprezu i nerijetko napuštati svoje programe usmjerene na zadovoljavanje potreba svoje glasačke baze, jer je ovisila o novcu bankovno-korporativnog sektora. (Harvey, 2005, 48-52) Finansiranje koje je neophodno za politički uspjeh, pa i samo funkcioniranje stranke, omogućuje ekonomskoj eliti da utječe na postupke stranaka kao neko ko ih održava na životu, ucjenjuje ili prijetnjom prekidanja finansijskog impulsa ili podržavanjem suparničkih kandidata, ili čak putem oba načina, ali i stvara osjećaj duga čime se politički sloj nalazi u šaci finansijske oligarhije.

4. UTJECAJ NA PLANIRANJE POLITIKE. Planiranje politike vrši se na različite načine. To može uključivati ili direktne, ili čak i potajne konsultacije s državnim zvaničnicima i sprovedbu zakona koji idu na ruku korporacijama. Čelnici korporacija susreću se s političkim liderima na formalnim ili neformalnim sastancima iznoseći svoje zahtjeve što im je omogućeno zahvaljujući prethodnim stavkama, čime se vlada pretvara u tijelo koje je „zatrovano“ novcem. (Harvey, 2005, 76-78). Hartmann, s druge strane, iznosi stav da su lobiranja od velikog utjecaja čime su sve češće državni postupci inicirani takvim činovima (Hartmann, 2006, 98), dok je Domhoff u detalje opisao kako proces planiranja politike teče u onome što on naziva mrežom planiranja politike (*policy-planning network*) (Domhoff, 2013, 76-79), putem provedbe specijalnih interesa (ibid, 164-147) i u samom činu kreiranja politike (*policy-making proces*) (ibid, 168-174). Pod prvim, autor podrazumijeva mrežu neprofitnih organizacija poput fondacija koje doniraju novac obrazovnim i odgojnim ustanovama, rjeđe direktno političkim skupovima, što potom omogućava formiranje ideja i oblikovanje svijesti; trustove mozgova (*think-thanks*) koji kreiraju ideje, članke, izvještaje i knjige dostupne široj javnosti, ali i formalnim kreatorima politike, čime finansiranje i vođenje takvih organizacija omogućuje naizgled nepristrasni znanstveni napor, koji služi kao orijentacija i ispomoć političkim liderima u snalaženju u

¹³ Chomsky tvrdi da su dvije stranke u SAD-u dvije frakcije biznis stranke. (Chomsky, 2008, 22)

kompleksnim državnim pitanjima; i posebno političke diskusije pod nadzorom biznis sektora koji omogućava direktno sučeljavanje eksperata iz raznih polja, političara i predstavnika ekonomske elite, u kojima se artikulišu interesi i postavljaju smjernice za političko djelovanje. Provedba specijalnih interesa uveliko je slična situaciji koju su Harvey i Hartmann opisali i podrazumijeva formalna, ali češće neformalna susretanja u kojima biznis sektor iznosi svoje zahtjeve, lobira nudeći u zamjenu za ustupke finansijsku podršku i korisne informacije. Što se postupka kreiranja politike tiče, to je zapravo susret i djelovanje različitih savjetodavnih tijela i organizacija u kojima se artikuliraju interesi.

5. OSTALI DOPRINOSI. Ovo zapravo podrazumijeva podršku biznis sektora budućim političkim liderima putem kupovanja njihovih nekretnina iznad stvarne vrijednosti, mogućnosti zaposlenja u vlastitom sektoru pogotovo u odvjetničkim uredima, ili plaćanje za javne govore na određenim skupovima koje ekonomska elita održava, sve to u cilju stjecanja pozitivne finansijske pozicije takvih individua radi rasterećenja i mogućnosti da se oni usmjere na svoju političku karijeru, koja će biznis eliti biti od velike koristi. Tu su naravno i obećane pozicije u biznis sektoru nakon što mandati isteknu. (Domhoff, 2013, 155-157)

Naravno, i korporativni utjecaj ima svoje granice. U momentima kapitalističkih i ekoloških kriza, pomoću pritiska javnog mnijenja, država se suprotstavlja kapitalu. Ali sve je to kratkog vijeka, jer bankarsko-korporativni sektor ubrzo iskoristi situaciju u svoju korist. Na ruku mu ide i to što je ekonomija postala uveliko ovisna o njima, tako da država u startu osjeća gorak ukus poraza jer mora spašavati svoje robovlasnike, što se može uočiti u primjeru ekonomske krize iz 2008. godine. Korporativni sektor, s druge strane, nerijetko napravi ustupke kako bi smirio strasti, dajući privid da je politika ipak nešto drugo od pukog teatra i obmane.¹⁴

Regionalizacija je koncept kojeg je Harvey razvio, ističući njime zapravo utjecaj akumulacije kapitala u prostoru i vremenu i regionalnih razlika koje on pravi, stvarajući tako određene regije koje su dominantnije od drugih i koje postaju centri ekonomske djelatnosti sposobne da svoje interese nametnu kao najvažnije. (Harvey, 2003, 105-108) Regije poput Silikonske doline u SAD-u ili Rurske oblasti u Njemačkoj, područja su velikih korporacija čime interesi takvih regija podrazumijevaju interese bankarsko-korporativne alijanse. One su

¹⁴ Domhoff daje primjere o uspjehu državne intervencije u periodu krize 2008. godine. (Domhoff, 2013, 40)

u stanju mobilizirati politički aparat u skladu sa svojim interesima, a državni aduti, ispoljeni putem zakonskih provedbi i administrativnih mogućnosti, osujećeni su zbog gore navedenih razloga. Jednom kada ovi partikularni interesi ne mogu dobiti zadovoljenje unutar državnih granica, oni mobiliziraju državu na imperijalističke akcije putem vojnih intervencija (kao npr. Irak); putem pritisaka finansijskih institucija; ekonomskim prijetnjama stranim vladama; ili nekom kombinacijom pomenutog. Vlade koje odbijaju da sarađuju sa glavnim silama svjetskog ekonomskog poretka, bivaju prije svega uništene ekonomskim putem (primjerice restrikcijom međunarodnih kredita neophodnih za savremenu ekonomsku djelatnost), a one izuzetno tvrdoglave dobivaju uživo intervenciju specijalnih postrojbi, koje su sposobne urušiti vlade u kratkom roku. (Bauman, 2011, 180-181) Ipak, Harvey je tu dosta suzdržaniji, tvrdeći da je takav rasplet događaja moguć samo u onim zemljama koje su već zahvaćene određenim unutrašnjim institucionalnim krizama. Autor navodi da postoje konkretni primjeri zemalja koje su odbile neoliberalne reforme, čime takvi pritisci nisu zapravo toliko svemoćni koliko se zapravo misli. Prije se tu radi o savezništvu vanjskog utjecaja i želja unutarnjih elita koje profitiraju „strukturnim reformama“, uvećavajući vlastiti utjecaj na svome lokalnom području u zamjenu za poslušnost prema carevima modernog svijeta:

Ponekad se čini kao da MMF samo preuzima odgovornost za činjenje onoga što neke interne klasne snage žele svakako da učine. (Harvey, 2005, 117)¹⁵

Jednom kada je strani utjecaj ušao na neko lokalno područje koje se tek treba prilagoditi pravilima nove ekonomije, država opet stupa na scenu i pokazuje svoju razornu snagu. Dolazi do procesa „akumulacija oduzimanjem“ koji je opisan u prethodnom poglavlju. To su iskusile sve zemlje ovog kapitalističkog poretka. Akumulacija oduzimanjem jasno pokazuje pravi naum kapitalističkog imperijalizma u kojem logika kapitala (odnosno interesi krupnih globalnih kapitalista) dominira nad onom političkom koja svoja sredstva mobilizira u svrhu njegove reprodukcije. Govoreći o sutonu *hladnih nemani*, o modernoj državi, Cacciari je isticao njene osobine osvrćući se na *iskorijenjeni nomos*, govoreći da je postala ispražnjena ljuštura koja se priznaje samo dok služi svojim članovima (Cacciari, 1996, 111); ovdje se govori o njenoj prividnoj smrti: država je pokleknula i na izdisaju je pred kapitalističkim

¹⁵Bauman o odnosu globalnog kapitala i savremenog korporativnog sektora prema državama u *Tekućoj modernosti* govori sljedeće: „Za multinacionalke (to jest, globalne kompanije s raspršenim i promjenjivim lokalnim interesima i privrženostima), 'idealni svijet' je 'svijet bez država ili bar svijet malih, a ne velikih država', primijetio je Eric Hobsbawm. 'Osim u slučaju da ima naftu, što je država manja, to je slabija i potrebno je manje novca da se kupi vlada.'“ (Bauman, 2011, 186)

carevima, ali je, s druge strane, itekako živa kada je prosječan čovjek u pitanju i djeluje kada je njeni gospodari zatrebaju.

3.3 TRANSNACIONALNA KAPITALISTIČKA KLASA

Domhoff pravi razliku između ekonomske i socijalne klase: prva podrazumijeva jednaku poziciju u procesu rada; druga označava zajedničke socijalne obrasce, načine življenja i kretanje u istim krugovima. (Domhoff, 2013, 10-11) Ekonomske elite zauzimaju sličnu poziciju na ekonomskoj ljestvici, ali posjeduju i slične obrasce ponašanja. To dovodi do bliske interakcije što potom omogućava stvaranje internacionalnih kapitalističkih saveza. Ko su zapravo ti akteri, ko su ljudi koji upravljaju ovim kapitalističkim carstvom?

Neoliberalizam je samo intenzivirao ono što je oduvijek postojalo: ni prijašnje kapitalističke klase nisu bile striktno vezane za svoju nacionalnu državu, samo je to u globalnom dobu podignuto na viši nivo. Takva transnacionalna kapitalistička klasa sačinjena je od izvršnih direktora najvećih korporacija (CEO), finansijera i rentijera, te najviših legalnih i tehničkih operatera koji su nužni za funkcioniranje kapitalističkih aktivnosti. (Harvey, 2005, 33-36) Takvi ljudi ne moraju raskidati sve konekcije s određenom državom, kao npr. konekcije sa američkim državnim aparatom kao dominantnom hegemonijskom pozicijom, koja omogućava najefikasniju sprovedbu interesa, ili zbog najboljih prilika za vlastitu poziciju koju ona donosi. Međutim, transnacionalni kapitalisti nikad se ne ograničavaju na jednu državu i nerijetko traže prilike u drugim zemljama, odmjeravaju šanse za uspjeh i biraju najbolja mjesta za realizaciju interesa. Harvey je uspon ovakve klase dobro opisao:

Neka vsta transnacionalne klase iskrsla je koja se fokusirala na Wall Street i druge centre kao što su London i Frankfurt, kao sigurna mjesta za plasman kapitala... Privilegovane klase mogle su se zatvoriti u pozlaćene getoe u Bombayu, Sao Paulu, i Kuwaitu dok uživaju u svojim investicijama na Wall Streetu. Samo zato što je Wall Street bio preplavljen novcem, ne znači da su Amerikanci posjedovali taj novac. (Harvey, 2003, 186)

Pojam „privilegovane klase“ otvara puteve za dodatnu analizu. Privilegovani nisu samo izvršni direktori korporacija, ili pak oni koji su svakodnevno uključeni u radove takvih firmi. Postoje i viši slojevi koji su odvojeni od direktnog angažmana, ali su itekako povezani sa bankarsko-korporativnim svijetom.

Viši slojevi pretpostavljaju skupine visokog statusa i velike količine bogatstva koje imaju specifičan stil življenja i svojim oblicima djelovanja prave distinkciju u odnosu na ostali sloj, ističući luksuz i obrasce ponašanja kao obilježje koje pokazuje njihovu superiornost. To je skupina bogatih porodica, finansijera, univerzitetskih profesora najvišeg ranga, poznatih ličnosti, asimiliranih političara i različite kreme socijalne ljestvice, ali i izvršnih direktora velikih korporacija pripojenih tim slojevima zbog svojih izuzetnih postignuća u ekonomskom polju i koji uspijevaju da pretvore ekonomsku moć u onu statusnu. Uporedo s tim, ni ovi viši slojevi ne ostaju odvojeni, niti od korporativnih niti političkih djelatnosti. Kako to Domhoff ističe, rasvjetljavajući situaciju u američkom društvu, oni posjeduju velik broj korporativnih dionica; mnoge super bogate porodice učestvuju u usmjeravanju korporacija; profesionalni menadžeri iz više-srednje klase bivaju asimilirani u višu klasu. (Domhoff, 2013, 42) Iz ovoga slijedi da se viši slojevi zapravo mogu podvesti pod ekonomsku elitu iz dva razloga: prvo, oni posjeduju velika bogatstva koja ih svrstavaju u najviše pozicije ekonomske igre; drugo, to su akteri koji aktivno učestvuju u ekonomskim procesima putem saučešća u vladajućim strukturama, finansiranjem ili direktnim vođenjem, iako je ovo posljednje prepušteno izvršnim direktorima koji na svakodnevnoj bazi usmjeravaju ekonomske djelatnosti takvih organizacija. Hartmann također ističe da su interesi biznis sektora i njihovih postupaka istovjetni s generalno višim slojevima, jer zapravo ostvaruju poreske olakšice, ne samo na ekonomske djelatnosti, već i na sve članove društva s visokim primanjima ili nekretninama velikih vrijednosti. (Hartmann, 2006, 102-103) Ta usko povezana skupina ima itekako razvijenu *klasnu svijest*.

Ovakve elite nerijetko su čvrsto povezane. To postižu na sljedeće načine:

1. Domhoff ističe da u SAD-u korporativni direktori bivaju usko povezani u, kako autor naziva, *korporativnu zajednicu* putem konsenzusa o zajedničkim ciljevima, neprestanim sastancima na korporativnim upravnim susretima ili drugim asocijacijama. (Domhoff, 2013, 39) Tu postoje i presijecanja članova pomoću čega korporacije dijele zaposlenike i uvode u upravne odbore članove svojih saveznika. To omogućava lakšu artikulaciju interesa i prevazilaženje nesuglasja koja mogu i koja s vremena na vrijeme iskrsavaju. Ovakva situacija nije samo na američkom tlu, nego je internacionalno raširena unutar najvećih korporacija kojima je interes da imaju stabilno tržište koje nastoje dijeliti i usmjeravati protiv zajedničkih neprijatelja. To nipošto ne znači da su SAD, Japan, Njemačka i Velika Britanija nekonkurentni jedni prema drugima, već da se se ove države u većini pitanja znaju solidarizirati kada je u

fokusu zaštita zapadnjačkih interesa. Jednom solidarisana zajednica može na Svjetskom ekonomskom forumu razgovarati sa različitim političarima i planirati politike koje prevazilaze okvire njihovih matičnih zemalja ili najbližih saveznika i tako širiti mrežu utjecaja, neposrednije formirati ciljeve i graditi prisniju mrežu moći protiv zajedničkih neprijatelja. (Harvey, 2005, 36)

2. Pohađanje zajedničkih obrazovnih institucija, unutar kojih se ostvaruju i grade poznanstva, povjerenje, određeni prijateljski odnosi i stječe *socijalni kapital* neophodan za napredovanje unutar političko-ekonomske ljestvice i prelaska iz jednog sektora u drugi. (Hartmann, 2006, 94) To podrazumijeva elitne univerzitetne rezervisane samo za uski sloj ljudi koji posjeduju *ekonomski kapital* da pristupe izuzetno skupim ustanovama, ali još važnije, *kulturalni kapital* koji određuje ponašanje i daje predispozicije za simboličke postupke, koji su neophodni za uspjeh u takvim institucijama. Nerijetko je važnije imati adekvatan stil ponašanja, koji se nadležnim sviđa i koji u njemu prepoznaju osobine koje njihovi krugovi traže, nego posjedovanje samoga znanja. Stjecanje takvih normi ophođenja i sofisticiranog djelovanja pomaže kasnije pri asimilaciji u više slojeve.
3. Domhoff navodi i socijalne klubove i zajedničke institucije viših slojeva u kojima se različiti pripadnici takve skupine susreću u neformalnim okolnostima i u kojima artikuliraju interese, planiraju politiku i ekonomske poteze, i grade odnose povjerenja i solidarnosti. (Domhoff, 2013, 43) Tako da svako ko nastoji ostvariti visoke pozicije unutar političke ljestvice, biva pozvan u takve krugove ili mu putem takvih krugova biva omogućeno ili olakšano u tom naumu.

3.4 PROIZVOĐENJE PRISTANKA I SUZBIJANJE „REVOLUCIONARNIH IMPULSA“

Marx je rekao da su vladajuće misli zapravo misli vladajuće klase. (Marx, 1975, 60-61) Onaj ko ima veću sferu utjecaja, taj je i sposoban nametnuti svoje ideje. Znanje krojeno proteklih decenija uvijek se nastojalo ukomponovati u dominantne diskurse, dok je ono koje je pružalo otpor sistemu nailazilo na diskreditaciju. Tako je i sa idejama koje se tiču političko-ekonomskog ustroja: neoliberalizam je postao hegemonijski diskurs od 70-ih godina XX stoljeća. (Harvey, 2005, 3) Na koje načine su ove ideje proširene?

Širenje i navikavanje na ovakve ideje obuhvatalo je gustu mrežu državnih institucija i onih građanskog društva. Ideje su širene na različite načine, od javnih političkih govora, preko medijskog djelovanja, pa sve do institucija kao što su univerziteti, škole, crkve, profesionalna udruženja. Tu su bili i trustovi mozгова finansirani bankovno-korporativnim novcem u svrhu širenja publikacija koncentrisanih na neoliberalizam i njegov značaj; „preobraćenje“ intelektualaca na neoliberalni način razmišljanja; i u konačnici, dominacija nad političkim partijama i državom. (Harvey, 2005, 40) Povjerenje u ekspertne sisteme (Giddens, 1998, 35), dakle u profesionalnu ekspertizu koja obuhvaća velika područja društvenog života, odigrali su ključnu ulogu. Simbolička moć koju intelektualci, univerzitetski profesori, pa i mediji imaju iskorištena je u ovom poduhvatu.

Univerziteti su mjesta duhovnih aktivnosti i proizvodnje ideja. Znanost je još od uspona prosvjetiteljstva poimana kao emancipatorsko sredstvo. Ipak, niti ona ne može biti neovisno posmatrana od konstelacija snaga i nerijetko je zloupotrebljena. Već je napomenuto kako su univerziteti finansirani od korporativnih fondacija, ali korporacije i direktnim putem daju velike svote novca koji je neophodan za samo postojanje univerziteta. Iako ne sveprisutan, postoji znatan utjecaj ove vrste na kreaciju ideja ili zloupotreba simboličke moći univerziteta u partikularne svrhe. Nobelove nagrade dodijeljene Von Hayeku i Friedmanu, jednim od tvoraca neoliberalne doktrine, pokazatelji su kako je neoliberalizam tako lako zadobio legitimitet među akademskom zajednicom, pa i šire. Naravno, te Nobelove nagrade nisu *vrijednosno-neutralne*. One su finansirane od švedske bankarske elite, čime se potvrđuje heteronomnost znanosti i s njom povezanih institucija. (Harvey, 2005, 22)

Medijska aktivnost je od ključne uloge za propagiranje ideja na najveći broj ljudi. Glas medija dolazi puno lakše do običnog čovjeka nego znanstveni napori. Tako su neoliberalne ideje mogle biti predstavljene u svom punom sjaju širokim masama. Ipak, na medijima se lako može uvidjeti kako povjerenje u ekspertne sisteme, kao što Giddens navodi, zavisi od iskustva i mijenja se u skladu s njim. (Giddens, 1998, 93-94) Iako promatrani kao objektivni izvještavatelji, povjerenje u medije se narušilo i šira populacija polagano gubi vjeru u njihovu neutralnost. I dalje je njihova moć ogromna, samo u određenoj mjeri smanjena, što zbog dokazivanja određenih manipulacija, što zbog dostupnosti veće količine informacija putem interneta, koji je preuzeo vodeću poziciju u oblasti elektronskih medija i koji je slobodniji od korporativnog utjecaja i daje mogućnost slobode objavljivanja sadržaja (iako se ta sloboda zloupotrebljava u objavljivanju različitih odvratnih sadržaja). Ipak, „konvencionalni“ mediji (tj. najpopularnije medijske kuće), koji su prisutni i na internetskim valovima, i dalje igraju

ključnu ulogu i većinom su prvi izvor iz kojeg se traže izvještavanja o aktualnim dešavanjima. Situacija je i dalje maglovita i ide na ruku „proizvođačima istine“. Ako neko posumnja u priče koje su servirane i uobličene, te iskoristi mogućnost koju internet pruža pa potraži na drugim mjestima izvore informacija mimo onih „ustaljenih“, nerijetko pretrpanih nebitnim sadržajima, naići će na situaciju, kako Francis Bal navodi, gdje se višak informacija pretvara iz prednosti u nedostatak (Bal, 1997, 50-51). Pretrpanost sadržajem onemogućuje spoznavanje onog šta je istina, a šta ne, te za njeno pronalaženje traži veliki napor za koji većina ljudi nije zainteresovana. Medijska propaganda, kombinirana s drugim sredstvima, daje ogromnu prednost vladajućoj eliti. Noam Chomsky je taj stepen važnosti ovako opisao: „Propaganda za demokratiju je ono što je toljaga za totalitarnu državu.“ (Chomsky, 2008, 16) I zaista, uspjesi propagande bili su ogromni, diskreditirajući alternativne koncepcije i mobilizirajući imperijalne ambicije. Ovdje je dovoljno spomenuti da je rat u Iraku mobiliziran medijskim propagandnim djelovanjem, gdje je zemlja Trećeg svijeta, koja uz podršku većih vojnih sila nije uspjela pobijediti revolucijom desetkovani Iran, predstavljena kao sila koja teži svjetskoj imperiji. (Chomsky, 2008, 53)

Kulturna industrija je pojam kojeg je skovala kritička teorija društva. Ona je time potencirala da su kulturna dobra provedena u sferu potrošnje, proizvođena u skladu sa principima industrijskog rada i iskorištena u svrhu profita. Utjecaj kulture kao *opijuma naroda* je itekako velik. To je i najveći utjecaj koji kroz različite izvore navikava stanovništvo da živi onako kako odgovara za održavanje *statusa quo*. Theodor W. Adorno i Max Horkheimer su još prije više od sedamdeset godina ukazivali na snagu takvih manipulacija, ističući kako je pojavom ton-filma omogućeno reproduciranje zbilje: navikavanje ljudi da je svijet u kojem žive prirodno dat i jedini realan.¹⁶ (Adorno, Horkheimer, 1989, 132) Danas su mogućnosti za manipulaciju na takav način veće nego ikada. Masovna kultura je pronašla i nove mehanizme i lakše širi svoje sadržaje. Isti autori razlažu i problem *pseudoindividualnosti* i oblikovanja sopstva pomoću takvih sadržaja, homogenizirajući misaone tokove stanovništva. Nije to ni danas puno drukčije nego u odnosu na vrijeme kada su frankfurtovci pisali, samo mnogo sofisticiranije. Niko ne dovodi u pitanje filozofiju upravljanja i ne traži alternativnu koncepciju samome društvenom poretku. A i sama moć akcije je ograničena individualizmom. Savremeni čovjek je naučen kroz mehanizme obrazovanja i kulturne

¹⁶ Utjecaj masovne kulture kada je američko društvo u pitanju, Chomsky opisuje na sljedeći način: „Ostatak populacije bi trebao da bude lišen ikakvog oblika organizovanja, pošto organizovanje samo uzrokuje nevolje. Oni bi trebali da sede sami ispred televizora i puštaju da im se u glavu usadi poruka koja kaže da je jedina vrednost u životu imati više komfora ili živeti kao te bogate porodice iz srednje klase koje gledaš i imati fine vrednosti kao što su harmonija i amerikanizam. To je sve što postoji u životu.“ (Chomsky, 2008, 21)

industrije da se trebaju gledati samo svoja posla i da je kolektivno stremljenje interesima, odnosno ujedinjenje i zajednički napor, na uštrb individualnih sloboda i da kao takvo treba biti odbačeno. (Bauman, 2011, 67) Biti slobodan podrazumijeva odbaciti bilo kakvo kolektivno uporište.

Nije ostalo samo na tome. Bilo je potrebno legitimirati i društvenu nejednakost i postaviti ekonomske razlike kao produkt individualnih neuspjeha. U društvu nejednakih startnih pozicija, individualni neuspjeh pripisivan je nedovoljnom individualnom naporu, ne uzimajući u obzir društvene okolnosti. Ako neko nije uspio, do njega je, nije se dovoljno potrudio. Elite su svoje mjesto zaslužile, one su to svojim naporima ostvarile. Kombinirano sa znanstvenim univerzalizmom, u kojem je meritokratsko načelo predstavljeno kao nepobitni kriterij vrednovanja, stekao se utisak da su sve pozicije svima otvorene, samo je neophodno uložiti dovoljno truda, pa je tako etika individualne odgovornosti postala ideologijom. Društvo je postalo atomizirano i oblikovano da ne vidi alternative. Time je, u konačnici, neoliberalizam postao masovna obmana.

Morale su postojati i opravdanja imperijalističkih praksi. Wallerstein navodi tri legitimacije svjetskog sistema i načina na koji se isti širio: pravo na intervenciju, Orijentalizam, znanstveni univerzalizam (Wallerstein, 2006, 71-78):

1. Pravo na intervenciju, metod koji je već odavno počeo slabiti, ali ipak i danas može poslužiti svrsi, podrazumijeva da određena sila ima pravo ili je čak pozvana da djeluje u svrhu civiliziranja određenog područja i donošenja pravde tim ljudima. Rat u Iraku bio je opravdan pod ovakvom retorikom.
2. Orijentalizam je nastao sa zahtjevom kako opravdati intervenciju prema visokim civilizacijama koje je Zapad htio podrediti sebi. Princip civiliziranja nije bio adekvatan, pošto su to bile velike civilizacije, pa se pribjeglo suptilnijem metodu: sva ta prostranstva visokih kultura nisu mogla sama sebe modernizovati, jer niti u jednoj nije pronađen obris modernosti, pa je zapadni svijet pozvan da to učini za i umjesto njih. U današnje vrijeme ovaj pristup poprima formu sukoba civilizacija i ogleda se u retorici prilagođavanja istočnog svijeta zapadnim standardima koji se promatraju nedvojbeno ispravnim.
3. Znanstveni univerzalizam je retorika moći koja se poziva na objektivnost znanosti i njenu nepobitnu istinu. Pod krinkom takve objektivnosti navode se koncepcije koje idu u korist kapitalističkim vladarima. Ipak najvažnija stavka je načelo zasluga koji

bilo da je primjenjen ili na države ili na individue tvrdi isto: svi društveni položaji su svima dostupni i pristupanje njima zahtjeva određene vještine koje su svima dostupne. Tako da oni koji su superiorniji, na tu su visinu stigli svojim zaslugama i jednostavno su prikupili vještine koje drugi iz nekog razloga nisu, ali ti razlozi nipošto nisu strukturalna ograničenja ili bilo koja društvena protivrječja.

Ove ideje diseminirane su kroz obrazovne institucije, medijsko djelovanje i popularnu kulturu i stimulisale su kolektivno ludilo koje je bilo neophodno za inostrane avanture, a stimulišu ga i danas. Pristanak na njih je daleko manji nego na početku ovog procesa, ali je i dalje isuviše velik da bi mogao dovesti do značajnijih promjena.

3.5 ZAKLJUČAK

Neoliberalizam je kao političko-ekonomska doktrina doveo do takvih mogućnosti u kojima je država upregnuta više nego ikada u skladu s interesima određene uske ekonomske elite koja na različite načine ostvaruje svoje ciljeve. Mehanizmi putem kojih se to čini su: ucjena političkih sila premještanjem postrojenja; povećan broj ljudi iz oblasti biznisa u politici koji zadržavaju uske veze sa bankovno-korporativnom elitom; utjecanje na izbore putem finansiranja izbornih kampanja; procesom planiranja politike koji uključuje različite nevladine organizacije, formalne i neformalne susrete s političkim liderima, i uspostavljanje prevlasti ideja i interesa koji idu na ruku ekonomskim elitama; i najzad, dodatne doprinose koji omogućavaju finansijsku stabilnost budućim kandidatima koji su u bliskoj vezi s ovim slojevima. Time je država izgubila prevlast koju je imala i postala je entitet koji postoji sa svojim sredstvima prinude samo prema običnom stanovništvu.

Ekonomska elita uključuje izvršne direktore korporacija, finansijere i rentijere, legalne i tehničke operatere i bliska je sa generalno višim slojevima u društvu. Prema tome, njihovi interesi su poistovječeni a viši slojevi sami po sebi mogu se smatrati ekonomskom elitom zbog razine prihoda te direktne ili indirektno povezanosti s biznis sektorom. Među ovim krugovima postoji velika kohezija i usklađenost interesa i djelovanja protiv zajedničkih neprijatelja, što je omogućeno putem zajedničkih institucija u kojima se njihov život odvija, ali i istog obrazovnog puta. Postoji, dakle, jedan zajednički stil života koji ih odvaja od

drugih, a svi akteri koji pokazuju perspektivu da bi mogli postati nešto veliko bivaju asimilirani u ove slojeve.

Pristanak na ovakve tendencije izvršen je putem različitih državnih i socijalnih institucija, među kojima su najvažniji univerziteti, mediji i mehanizmi masovne kulture. Unutar univerziteta nametnute su neoliberalne ideje i propagirane pod krinkom neutralnosti znanosti; medijsko izvještavanje takve je ideje proširilo na šire slojeve i propagandnim djelovanjem nametnulo ih kao istinu; masovna kultura je socijalizovala stanovništvo u skladu s individualizmom i prihvaćanjem date zbilje kao neupitne. Za imperijalističke ambicije i legitimaciju poretka generalno, kroz popularnu kulturu, medijsko djelovanje i obrazovne institucije propagirani su: pravo na intervenciju i civiliziranje; Orijentalizam oličen u savremenoj tezi o sukobu civilizacija i nastojanju Zapada da se određeni dijelovi svijeta modernizuju pod njihovim vodstvom, i pored toga što posjeduju visoku kulturu; znanstveni univerzalizam, koji pod krinkom znanstvene objektivnosti i načela zasluga propagira ideje sukladne s interesima ekonomske elite i legitimira neravnomjeran odnos snaga i položaja.

4. KAPITALIZAM, IMPERIJALIZAM I VLADAVINA EKONOMSKE ELITE

Da se ponovi glavna pretpostavka: imperijalističke prakse motivirane su impulsima i prohtjevima jednog uskog ekonomskog sloja, pravog centra moći, pritajenog iza jasno vidljivih političkih relacija, koji je zahvaljujući postavkama samog društveno-ekonomskog sistema stekao takvu moć, pokazujući da je takav rasplet događaja imanentan kapitalizmu. Liberalni poredak koji je zagovarao odvojenost ekonomske sfere od one političke postavio je uslove onoga što će se dešavati kasnije. Jednom odvojena, ekonomska sfera počela se stihijski razvijati. Individualizam i zaštita prava pojedinaca, koji su uvijek imali najvažniji teorijski značaj od uspona prvih teorija liberalizma, podrazumijevali su ekonomsku slobodu i razvitak privatnog poduzetništva. Na taj se način željelo emancipirati stanovništvo i podstaknuti jedna zdrava konkurencija; željelo se pritisnuti pojedince na međusobno napredovanje i u konačnici lišiti društvo pripisanih položaja stare feudalne epohe. Ipak, forma je ispunjena samo različitim sadržajem. Kapitalizam postavši praktično realiziran, pokazivao je drukčije tendencije i u teoriji (slučajno ili ne) zanemario neke od važnih pretpostavki koji su sanjanu meritokratiju uništili u korijenu:

1. Najprije, načelo slobode i mogućnost poduzetničkog napredovanja ne obazire se toliko na različitost startnih pozicija. Konkretno, to bi podrazumijevalo da u startu nisu svi ljudi imali jednaku količinu kapitala i jednake pretpostavke za stjecanje istog, te je prema tome kapitalistička utakmica od početka imala disbalans. Takva situacija je omogućila da se društvo opet slojevito gradi i prave položaji koji su mogli imati privilegije u odnosu na druge. Ipak, ovdje je ulazak u carstvo privilegija bilo propustljivije i teorijski svima dostupno. Zasluga je bila ključni kriterij, odnosno posjedovanje kapitala i sredstava njegovog reproduciranja, što je bio pokazatelj uspješnog ekonomskog poduzetništva. Ekonomske, pa i društvene nejednakosti koje su iz toga proizilazile, predstavljale su se kao prirodne, jer oni koji nisu na vrhu nisu tu prispjeli svojom krivicom jer nemaju određene individualne karakteristike i sposobnosti da iskoriste svima dostupne resurse te su predodređeni da ostanu na nižim položajima. Ipak vješto se prešutjela činjenica da je put prema položajima za neke bio prepun kratica. Objektivne okolnosti u kojima

se pojedinac nalazi nerijetko ga sprječavaju da ostvari zadati položaj neovisno o količini truda koji je uložio.

2. Uspon takvog sloja podrazumijevao je prilično oslobođenu ekonomiju koja se mogla neometano razvijati. Akteri koji su imali olakšan put mogli su koncentrirati sve veću i veću moć, kao i oni koji su se na neki način uspjeli pridružiti toj utrci kao respektabilan takmac. Zdrava konkurencija počela se pretvarati u izopačeno spletkarenje. Ekonomija je postala polje koje je Machiavellia dosta ozbiljno shvatila: sredstva se nisu birala da se dođe do željenog cilja. Država koja je teorijski trebala biti posrednik i nadgledati da se pravila igre poštuju, stajala je na strani kapitala, jer je kapital mogao potkupiti predstavnike ali i dati mogućnost za ostvarenje poznanstava neophodnih za dobivanje određenih ustupaka. Ubrzo je koncentracija ekonomske moći uveliko polarizirala stanovništvo: na one sa sredstvima za proizvodnju i one bez tog „luksuza“; na one koji vladaju i one nad kojima se vlada. Takav je sloj, utvrdivši da je kooperacija najbolji način da se zaštite od svjetine i neobuzdanog nezadovoljstva, mogao započeti interakciju među sobom. Na taj način je međusobna interakcija, osim dobrog poslovnog poduhvata, postala i način čuvanja privilegija. Razvila se *klasna svijest* i uočavanje uvjeta vlastite ekonomske ali i društvene egzistencije.

Ovakve pretpostavke dale su mogućnost da se određeni slojevi radikalno izdvoje od ostatka, koncentrišu veliku moć i podrede javne institucije i državni aparat na način koji je opisan u prethodnom poglavlju. Drugim riječima, kapitalizmu je imanentna monopolizacija i *oligarhizacija*.

Načelo neprestane akumulacije poziva učesnike igre da traže nova zadovoljenja. Kao što je već opisano, prekomjerna akumulacija problem je koji se najčešće rješavao imperijalističkim praksama. U tim poduhvatima, ekonomska moć o kojoj se govori, vrši pritisak na državni aparat ovisan o njoj samoj i pokreće ga u svrhu zadovoljenja svojih potreba. Tako se, kako Lenjin navodi, stvaraju savezi među određenim državama i rastu neprijateljstva prema drugim, jer unutrašnje elite koje su se međusobno sporazumjele, koriste svoja sredstva da primoravaju i političke elite da sarađuju. Te političke elite su mimo toga i same usko povezane sa tim slojevima, što je dodatan razlog prihvatanja tog zadatka. Politika je pretvorena u jednu javnu predstavu u kojoj su s jedne strane političke elite dospjele na vlast bankovno-korporativnim utjecajem, pripojene su toj sferi interesa i djeluju u skladu s njom; s

druge strane primorane su s obzirom na svoj politički opstanak da djeluju u skladu s takvim interesima.

Privatno vlasništvo moralo je ostati zaštićeno i dogmatski je projicirano kao preduslov slobode i demokratije, ali to nipošto nema veze za općeljudskim stremljenjima. Privatna ekonomija je način eksploatacije, te za kapital nema većeg straha od poništenja privatnog vlasništva jer je to privatno vlasništvo *conditio sine qua non*. To postaje i očigledno kada se pogleda malo bliže sadašnjosti. Nakon što je srušen komunistički poredak, i za ove prostore izuzetno bitno Jugoslavija, insistiralo se na privatizaciji i uspostavi kapitalističkog sistema. Tu se nisu vidjele druge mogućnosti, jer druge alternative nije ni bilo. A takva je situacija i sa drugim zemljama, kao i trenutnim dešavanjima na Bliskom Istoku. Sve su se te zemlje raspale pod utjecajem kapitalističke elite, koja je ta područja obilježila kao ključna za svoje interese te je potom posljedice svoga djelovanja ostavila i natovarila na leđa domaćeg stanovništva i povukla se kada je obavila što je trebala ili ostala i držala *status quo* u skladu s djelovanjem internih saveznika, koji su pomogli da se stari buntovnici sruše i koji trenutno na vlasti uživaju ogromno bogatstvo zagarantovano samim činom poslušnosti. Da je tu oslobođenje i prosperitet na posljednjem mjestu pokazuje primjer Saudijske Arabije, koja je jedna od najautoritarnijih zemalja Bliskog Istoka, ali koja zbog svog savezništva sa američkom vladom drži čvrstu poziciju i poredak stabilnim.¹⁷ Tada ne vrijedi načelo da se poštuju ljudska prava, jer ono se zaboravlja zarad materijalnih interesa, dok će se u slučaju kada bude bilo neophodno zadovoljiti partikularne interese, odmah posegnuti za ovom dobitnom kartom.

Da su imperijalističke prakse motivirane unutaršnjim slojevima, pored postupaka usmjerenih na zaštitu kapitalizma, također pokazuju i institucionalne reforme koje se vrše. Naime, u svakoj zemlji se nađu poslušnici ili se isti postave sofisticiranim metodama gdje im se obećaju privilegije, uz uvjet da budu provodnici utjecaja viših instanci, odnosno državnih aparata upregnutih u skladu s interesima najkrupnijeg kapitala. Jednom kada se to učini, privatizira se ekonomija i upravo dopušta kapitalu tih zemalja-nalogodavaca da šire svoju sferu utjecaja. Primjeri Čilea, u kojem se srušila demokratski izabrana vlada, i Iraka, koji je opustošen zarad kontrole naftnih rezervi, otkrivaju da se ispod površine retorike oslobođenja nalaze samo zahtjevi za neoliberalnim reformama koje potom doprinose reprodukciji krupnog

¹⁷ Dovoljno je pogledati postupke američkog predsjednika Donalda Trumpa i njegovo zalaganje kada je smirivao situaciju oko nedavnog ubistva novinara Jamala Khasoggija i gdje su sve tenzije unutar političke strukture SAD-a kanalisane u tom smjeru da se ništa ne desi, pošto kontrola nafte i izvoz američkog oružja uveliko zavise od Saudijske Arabije; s druge strane, čekat će se svaki momenat da se iranske vlasti optuže za radikalizam ili netoleranciju, proglašavajući ih sjemenom terorizma.

kapitala. Države koje se ne odluče na takve poteze dožive tragičnu sudbinu ili se proglase propalim zemljama. Svi koji ne igraju po pravilima zapadnjačkog kapitala, a to podrazumijeva prema pravilima SAD-a, Njemačke, Japana i Velike Britanije, kao četiri ključne zemlje koje su najveći koncentri kapitala na svijetu, bivaju proglašene despotskim državama. Takvima su, npr., proglašene konkurente zemlje Kine, Irana i Rusije.

Iste te države koje svoje napore usmjeravaju da prošire kapitalizam odbijaju da ih primijene prema socijalnim pitanjima i konsolidaciji interne strukture društva. Provođeci neoliberalne reforme, one su dobrovoljno napustile demokratsko načelo da vlada služi ljudima i da je ona odgovorna prema svome stanovništvu, u suprotnom neoliberalne reforme nikad ne bi ni bile izvršene. Takvi postupci su doprinjeli slabljenju pozicije rada i kreiranju okolnosti života punog nesigurnosti. To je društvo u kojem država čini sve kako bi podržala bogatije članove društva nasuprot zaštite siromašnih. Iako je Evropa bolja od SAD-a u tom pitanju, jer u evropskom modelu i dalje postoji određena socijalna skrb (s obzirom na manju povezanost biznis sektora i vlade o kojoj je Hartmann govorio kada je Njemačka u pitanju), to je i dalje život koji se živi s teretom kredita na leđima i velikim radnim opterećenjima. Krediti su postali osnova društvenog života, kako za individue tako i za države. Cjelokupni ekonomski život podređen je finansijskoj oligarhiji koja upravlja i bankama i korporacijama koje posjeduju budžete veće nego velika većina država

Neoliberalizam je proklamovao slobodu kao najviši ideal, a završio je u neslobodi. Ekonomska bipolarizacija stanovništva napreduje, a analogno s pretpostavkama kapitalizma u svom nastajanju, omogućila je da onima koji su već imali bogatstvo (ali počeli i gubiti kao što je Harvey konstatovao, objašnjavajući stvarne naume neoliberalizma) steknu još veće, jer nove prilike za investiranje daju prednost da to učine oni koji već imaju ogromne količine kapitala, pogotovo kada takav kapital može ući i otići kad god poželi. Kontrolisani kapitalizam je dokazao da u društvu ustrojenom na ovakvim načelima krupni kapital nikad neće pristati na uslove jednakosti. Čim su osjetili slabljenje vlastitih položaja i smanjenje stope profita, počelo se raditi na novom ustroju, onom koji je poništio sve dotadašnje uspjehe. Ipak, neko bi mogao reći da to nije tolika nesloboda kakvom se želi predstaviti, ali ovdje se govori o suštinskim emancipacijama i ekonomskoj neovisnosti koja je pretpostavka stvarne slobode. Formalno-političke i ekonomske postavke daju mogućnosti za stvarno slobodno djelovanje: prve garantovanjem državnog aparata o jednakosti prava i zakonskim odredbama i sankcijama glede njihovog kršenja; druge jer ekonomska ravnopravnost podrazumijeva da akteri sami mogu odlučivati o svom položaju dok ujedno ravnopravnost u tom polju sprečava

osnaženje aktera i stjecanje ogromne količine društvene moći, izgrađenoj na toj ekonomskoj podlozi, koja će dopustiti kršenje formalno-političkih garancija i onemogućavanje sigurnosti individualnog opstanka prosječnog čovjeka. Sloboda o kojoj neki govore je sloboda življenja i sloboda životnih stilova, ali ta sloboda je otišla u krajnost. Komodifikacija i zanemarivanje načela vrijednosti i vrlovitog života doprinijeli su zloupotrebi takve slobode, te opadanju i propadanju vrijednosti, tako da danas na američkom tlu, univerzalni simbol potpunog zla-đavo- ima svoju crkvu. Nisu li te odvratne zloupotrebe pokazatelj potpune propasti vrline? Komodifikacija društva i neprestano traganje za profitom je omogućilo pretpostavke da se vrlina izgubi. U slobodi, kojom se mnogi diče, postoje ozbiljne odvratne zloupotrebe: danas je sve dopušteno!

Kada je riječ o demokratiji, ona je zapravo zakamuflirana oligarhija. Izborni procesi dopuštaju građanima da glasaju za jednog od ponuđenih kandidata, a ti kandidati potom postaju specijalizirana klasa koja se skrbi o državičkim poslovima. Vidjelo se da su državni aparat i ti isti ljudi, s jedne strane, usko povezani s ekonomskim slojem, dok su s druge strane različitim mehanizmima, od bijega kapitala, mreže planiranja politike i sl., ucijenjeni od ekonomskih elita. O „kupovanju“ usluga i ustupaka ne treba posebno govoriti, tako da postaje, osim u slučajevima kriza u kojima politički sektor dobiva autonomiju zahvaljujući pritisku javnog mnijenja i/ili zbog nužde djelovanja, skoro pa nebitno ko je na vlasti sve dok ekonomska elita ima sredstva da upregne državni aparat, a imat će ih sve dok kapitalizam postoji, jer će se uvijek moći koncentrirati i nastojati monopolizirati ekonomska moć koja daje pretpostavke za državnu kontrolu. Čak i u slučaju ekonomskog kraha, država opet obnavlja takve sektore, jer bez njih više ne može i tako ponovo učvršćuje njihov položaj i vraća *status quo*. Da su neoliberalizam i ekonomske elite suprotstavljeni demokratiji pokazuju i slučajevi da su sve dominantne ekonomske ideje proizašle iz kabineta eksperata¹⁸ i elita, nametnuvši ih čitavom društvu izmanipulisanom sredstvima obmane i bez mogućnosti kolektivne akcije. Radikalni individualizam najjači je adut vladajućih elita, jer su na taj način kolektivne snage podrivane iznutra. S druge strane demokratski poredak, osim što daje privid da se građani nešto doista i pitaju, omogućava ujedno i stvarnim centrima moći da se sakriju iza formalnih političkih predstavnika i čitavo nezadovoljstvo građana biva usmjereno prema zvaničnicima.

¹⁸ Primjerice, kao načela sporazuma iz Bretton Woodsa. (Harvey, 2010, 55)

Ograničavanje moći transnacionalnih korporacija i bankarskog sektora nailazi na neuspjeh jer ne postoje snažne kolektivne i međudržavne akcije koje bi to učinile te kapital putuje neometano svijetom izbjegavajući bilo kakve pokušaje njegovog obuzdavanja. Tako npr. Giddensovo stajalište da korporacije bivaju ograničene međudjelovanjem država i određenim organizacijama nema zbiljsko uporište, jer korporacije i dalje krše ekološke propise i zanemaruju uslove rada. Čak i tamo gdje država nastoji to ograničiti zbog ozbiljnih problema koji iz toga iskrsavaju ili pritiska javnoga mnijenja (u onim rijetkim momentima kada dobiva autonomiju ili možda bi se moglo interpretirati kada korporacije uvide da bi nasilničko djelovanje moglo prouzrokovati veće kolektivno suprotstavljanje pa same odluče smanjiti tenzije) kapital odluči samo promijeniti boravišno mjesto i otići na područja u kojima svijest o tome nije u značajnijoj mjeri artikulirana (zanemarujući da ekološke katastrofe ne poznaju granice).

Kapitalistički savezi, kao što je rečeno, sredstvo su putem kojeg kapitali nastoje podići stepen vjerovatnoće stabilnosti vlastite reprodukcije. Kako je nestalo zajedničkog neprijatelja koji je solidarisao kapitalistički svijet, ponovo je stupila situacija interkapitalističke konkurencije i grupisanja u kapitalističke tabore. Time se na osnovu interesa kapitala ponovo sklapaju savezi koji uvijek ponovo mogu da se rastvore. Bliske konekcije SAD-a s Velikom Britanijom, Njemačkom i Japanom stvorile su jednu stranu snaga bez obzira na njihova mimoilaženja oko nekih pitanja (gleda odnosa s nuklearnim sporazumom s Iranom ili kineskim tržištem i Huawei aferom), ali glede zajedničkih neprijatelja uvijek imaju jasan stav i uvijek su usaglašeni i kohezivni u svojim odnosima prema njima: sve te države „zapadnog bloka“ (ideološki nazvano) uvijek su kritične prema ruskom i kineskom utjecaju, kao i poziciji prema Iranu. Drugim riječima, trajne veze kapitala tih zemalja organizovale su se protiv neprijateljskih snaga. Obje strane teže svojoj prevlasti i sferu svojih utjecaja demonstriraju na primjeru manje jakih država, kao što je Sirija, iako i područje Balkana u protekle tri decenije može poslužiti kao odličan primjer. Neoimperijalizam putem poslušničkih režima i strukturalnih reformi (putem kojih je krupni kapital isisao bogatstvo zemalja i podvrgnuo te zemlje i njihovu privredu šaćici zemalja kojima upravljaju najveće finansijske i korporativne organizacije), ulazi u svoju agresivniju fazu. Lenjin je surovo bio u pravu kada je rekao da u kapitalizmu promjene odnosa snaga nužno prate nasilna sredstva, samo što ovdje do direktnog sukoba ne smije doći, kao što nije smjelo nakon nuklearnog bombardovanja Japana doći do sukoba sa komunističkim neprijateljima. Tragično u svemu

tome je što je oružje za masovno uništenje vjerovatno jedini značajniji razlog zbog kojeg se ne ponavlja scenario Prvog svjetskog rata.

Alternative se moraju tražiti, ali odgovor nije u komunističkim doktrinama koje su dokazale nemogućnost svoga opstanka. Treba pronaći treći put, onaj u kojem će se napustiti iluzije o kraju povijesti u komunističkoj utopiji (jer takve utopije neće biti) ali koji će vratiti vrlinu i socijalna pitanja u prvi plan. U suprotnom, kapitalističko društvo produbljuje društvene nepravde i u budućnosti možemo očekivati samo radikalnije sučeljavanje kapitalističkih tabora. Savezi koji danas postoje optužuju jedni druge za ono što oba rade, posebice Zapad koji je uvijek nastojao projicirati vlastite nedostatke na druge. Društvo treba zahvatiti u korijenu, kako je Marx rekao, jer takve promjene su neophodne. Do tada ostajemo zarobljeni između strana od kojih niti jedna nije dobra.

5. ZAKLJUČAK

Kapitalistički sistem proizveo je pretpostavke za vladavinu uskog ekonomskog sloja, koji je zahvaljujući ustroju liberalnog i kasnije neoliberalnog poretka uspio koncentrirati moć koja je podvrgnula političku sferu onoj ekonomskoj. Načelima slobode pojedinca, garantovanom slobodom poduzetništva, liberalizam je posijao sjeme uspona ekonomske elite, koja se zahvaljujući boljim startnim pozicijama u formalno jednakoj utrci uspjela izdvojiti u odnosu na šire slojeve i koncentrirati moć koju će pod svaku cijenu čuvati. Državni aparat, koji je postao ovisan o privatnom kapitalu kao uslovu vlastite egzistencije, i državnicima koji su različitim mehanizmima upregnuti od uskog ekonomskog sloja (potkupljivanje, ucjena, pritisak zbog ovisnosti o kapitalu i sl.) morali su praviti ustupke i štititi na privatnom vlasništvu utemeljeni poredak. To je posebice postalo izraženo koncentracijom proizvodnje i monopolizacijom. Takav trend se posebice nastavio neoliberalnim reformama koje su izvršene s ciljem da se opadanje moći ekonomske elite, uzrokovane smanjenjem profita nakon Drugog svjetskog (interkapitalističkog) rata, zaustavi i da se njihova moć uveća. Stvarni naum je prikriven pozivanjem na opća mjesta i potenciranjem da je sloboda poduzetništva jednaka onoj istinskoj. Time je neoliberalizam, utemeljen na deregulaciji tržišta i privatne ekonomije, uporedo sa finansijalizacijom svjetske privrede, omogućio najkrupnijem kapitalu neometanu kretanju i bolje uslove reprodukcije.

Državni aparati su u ovako ustrojenom sistemu upregnuti u skladu sa partikularnim interesima. Pošto je državna moć ovisila o snazi privatne ekonomije, gdje su državni prihodi ostvarivani zahvaljujući porezima, i gdje je stanovništvo svoje životne prihode dobivalo participacijom u privatnoj ekonomiji, kapitalisti su mogli iskoristiti takvo stanje stvari u korist svoje dominacije nad političkom sferom. Kontrola državnog sektora izvršena je putem: ucjene političkih sila premještanjem privrednih postrojenja; pojačanim prisustvom biznis sektora u politici, finansiranjem izbora; utjecajem na planiranje politike; ostalim doprinosima koji se tiču finansijske stabilnosti kandidata. Ovi partikularni interesi su interesi bankarsko-korporativne alijanse sastavljene od najbogatijih porodica, finansijera, rentijera, izvršnih direktora najmoćnijih korporacija i drugih tehničkih i legalnih operatera svjetskog kapitalističkog sistema, koji su veoma usko povezani kretanjem u zajedničkim ekonomskim i socijalnim krugovima te u svrhu zaštite općeg klasnog interesa stavljaju po strani partikularne razlike i mimoilaženja.

Takva dominacija kapitala motivira imperijalistička djelovanja. Kapitalizam teži neograničenoj akumulaciji i ostvarenju profita. Kada ne uspije pronaći profitabilnu realizaciju unutar granica vlastite države, onda svoje zadovoljenje traži na širim područjima. Kapitalistički imperijalizam je upravo baziran na monopolizaciji i koncentraciji proizvodnje, koja potom mobilizira državni aparat opisanim sredstvima prinude. Lenjinov opis imperijalizma je opis njegovog začetka i početnog uspona, a ne kao što je sam autor smatrao da je to umirući kapitalizam, te bi se prije moglo reći da je to početni stadij buržoaske vladavine. Kapitalistički imperijalizam podrazumijeva presijecanje kapitalističke logike akumulacije kapitala u prostoru i vremenu, i teritorijalne logike koja podrazumijeva mobilizaciju prirodnih i ljudskih resursa na konkretnoj teritoriji. Od kraja XIX stoljeća, kada se i pojavio, pa sve do danas, kapitalistički imperijalizam je odigrao ključnu ulogu u svim važnijim društvenim događanjima. Lenjinovi opisi karakteristika ove forme imperijalizma aplikativni su i danas: evidentna je koncentracija proizvodnje i kapitala u rukama uskog bankarskog i transnacionalno korporativnog sektora; vladavina finansijskog kapitala je dospjela na novi nivo finansijalizacijom globalne ekonomije i većoj prisutnosti utjecaja globalnih banaka u industriji; izvoz kapitala postao je uslov ekonomskog poretka investicijskim ulaganjima i sistemom kreditiranja; podjela tržišta ostvarena je sporazumom među transnacionalnim korporacijama i njihovim partnerskim djelovanjima; podjela teritorije svijeta utemeljena je na kapitalističkim savezima, što se ogleda u konkurentnosti i tenzijama država „zapadnog bloka“ i onog „istočnjačkog“, kojeg dominantno sačinjavaju Rusija, Kina i Iran. Ovo je situacija u kojoj ne postoji hegemonijska država u omjeru u kojem je postojala u drugoj polovici XX stoljeća pod čijim su vodstvom druge kapitalističke države usmjeravale djelovanje protiv zajedničkog neprijatelja - komunizma. Danas je situacija takva da je načelo interkapitalističke konkurencije ponovo stupilo na površinu. Tako je imperijalizam dobio svoj novi oblik i provođen je sofisticiranijim sredstvima: utjecajem finansijskih institucija i mehanizmima kreditiranja, instaliranja režima poslušnika i podrivanja konkurentnih režima.

Pristanak na ovakvu situaciju posljedica je djelovanja obrazovnih i drugih institucija građanskog društva. Univerziteti i škole propagirali su ideje neoliberalizma; medijskim djelovanjem kanalisana je svijest širih slojeva; popularna kultura koja je propagirala načelo individualizma osujetila je kolektivne snage i stremljenja te formirala jedan odnos prema životu koji ide u korist poretku. Ovakvi instrumenti oblikvanja svijesti napravili su situaciju u kojoj se ekonomske razlike posmatraju kao prirodne i u kojoj je nametnuta etika individualne odgovornosti. Isti mehanizmi upotrebljeni su za širenje „retorike moći“ koja je, prema

Wallersteinu, oličena u tri forme: pravo na intervenciju i civiliziranje naroda; Orijentalizmu, koji je podrazumijevao postavljanje Zapada kao jedinog sposobnog dijela svijeta da vodi cjelokupno čovječanstvo prema modernosti - ideje koje su bile neophodne u sučeljavanju sa visokim kulturama Istoka; znanstveni univerzalizam koji je podrazumijevao opravdanost datih položaja pod krinkom meritokratije i naizgled vrijednosno-neutralne znanstvene retorike.

Demokratski poredak, prema tome, sveden je na privid, jer državni aparati djeluju u skladu sa interesima ekonomske elite. Iako, teorijski, država u neoliberalnom poretku ne bi trebala intervenirati, ona zapravo predstavlja ključni instrument u zaštiti partikularnih kapitalističkih interesa, intervenirajući i štiteći tržište i finansijske institucije. „Akumulacija oduzimanjem“, pojam koji Harvey koristi za opisivanje postupaka stvaranja okolnosti akumulacije kapitala premještanjem zajedničkih dobara u privatne ruke, čime se veliki broj ljudi lišava sigurnosti ekonomske egzistencije, predstavlja jedan od ključnih mehanizama kojima država obezbjeđuje bolje uslove privatnom sektoru. Država je umrla pred dominantnom ekonomskom elitom, ali je itekako živa prema običnom čovjeku. Sloboda o kojoj se u savremenom društvu priča, zapravo je zamaskirana nesloboda i predstavlja istinsku emancipaciju samo najkrupnijeg kapitala kojem ništa ne smije stati na put zadovoljenja. Državni aparat je u svakom sukobu između povoljne biznis klime i općeg blagostanja stajao na strani prvoga. Sloboda o kojoj se priča je sloboda životnih stilova, predio koji ne ometa konstelaciju moći i ne ugrožava sistem kao takav, dok stvarnih formalno-političkih i ekonomskih emancipacija nema. Međutim, ta sloboda je zloupotrebljena i otišlo se u krajnost. Komodifikacija društva i isparavanje vrijednosti dovelo je do toga da đavo kao univerzalni simbol potpunog zla dobije svoju crkvu na američkom tlu, čime se pokazuje potpuna propast vrlina.

U konačnici, dok god bude postojao kapitalistički poredak, postojat će i koncentracija ekonomske moći koja će državni aparat podvrgnuti sebi i mobilizirati imperijalističke prakse. Kontrola kapitala pokazala se nemogućom, jer je „zlatni period kapitalizma“, period nakon Drugog svjetskog rata, dokazao da će kapital uvijek iznalaziti načine da riješi probleme vlastite egzistencije, što nerijetko ide na štetu opće populacije. Istinska emancipacija društva zahtijeva preispitivanje temeljnih postavki savremenog društva, koje je sraslo sa (neo)liberalnim kapitalizmom. Sloboda i pravednost, vrlina i vrlovit život, i istinska jednakost zahtijevaju pronalazak novog načina društvene egzistencije.

LITERATURA:

1. Adorno, T., Horkheimer, M. (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: Veselin Masleša- Svjetlost.
2. Bal, F. (1997): *Moć medija*. Beograd: CLIO.
3. Bauman, Z. (2011): *Tekuća modernost*. Zagreb: Naklada Pelago.
4. Cacciari, M. (1996): *Geo-filozofija Europe*. Zagreb: Ceres.
5. Chomsky, N. (2018): *Yugoslavia: Peace, War and Dissolution*. Oakland: PM Press.
6. Čomski, N. (2008): *Kontrola medija*. Novi Sad: Rubikon.
7. Domhoff, G., W. (2013): *Who Rules America?: The Triumph of Corporate Rich*. University of California, Santa Cruz.
8. Giddens, A. (1998): *Posledice modernosti*. Beograd: „Filip Višnjić“.
9. Giddens, A. (2005): *Odbjegli svijet*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
10. Habermas, J. (2011): *Ogledi o ustavu Evrope*. Sarajevo: FCJP.
11. Hartmann, M. (2006): *The Sociology of Elites*. New York: Routledge.
12. Harvey, D. (2003): *New Imperialism*. New York: Oxford University Press.
13. Harvey, D. (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
14. Harvey, D. (2010): *The Enigma of Capital*. New York: Oxford University Press.
15. Kalanj, R. (1994): *Modernost i napredak*. Zagreb: Antibarbarus.
16. Lenjin, V., I. (1975): *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*. Sarajevo: Svjetlost.
17. Marx, K., Engels, F. (1975): *O istorijskom materijalizmu*. Sarajevo: Svjetlost.
18. Mills, C., W. (2000): *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
19. Steger, M., B. (2005): *Globalizacija*. Sarajevo: Šahinpašić.
20. Volerstin, I. (2005): *Uvod u analizu svjetskog sistema*. Cetinje: OKF.
21. Wallerstein, I. (2006): *European Universalism. The Rhetoric of Power*. New York: The New Press.

In the paper, I talk about capitalist imperialism and its immanent connection to the basic social settings of the (neo) liberal order. Starting from Harvey's ideas, I want to prove the connection between capitalism and its basic principles with the *oligarchization* of society and the imperialist practices that result from such movements, which are in fact the means of capital accumulation and the concentration of economic and social power. I give a historical account of the emergence and development of imperialist practices, showing the conditions that contributed to such phenomena and the specificities of particular periods, describing the mechanisms by which such practices were implemented, emphasizing their rootedness in the (neo) liberal capitalist order. Focusing on historical periods, I show the connection between major social events and the economic interests arising from the capitalist principle of capital accumulation and the concentration of economic power. I pay particular attention to neoliberalism and the way it is formed, which is related to the interests of the narrow strata. This necessarily entails a discussion of the role of the state and the real center of political decision-making. The central part of the paper, therefore, focuses on the analysis of real social forces and the presentation of the facts that support the thesis that the narrow economic elite is the real decision maker in the modern (neo) liberal capitalist society, which by its very settings has enabled such a turn of events. To this end, I enter into an analysis of the theoretical formulations of (neo) liberal capitalism and its relation to the position of the state in the modern economy and concentration of power. By defining the narrow economic stratum and giving the basic mechanisms for its reproduction, consolidation and the way of its solidarity, I explain the basic procedures that political institutions have undergone through financial and economic operations, thus actually problematizing the close connection between the economic and political sector and the former's dominance over the latter. I add to this the explication of the ideological mechanisms of the production of consent and the legitimation of foreign imperialist operations. I connect the conclusions of such analyzes with the very basic determinants of the capitalist economic system and show its immanent tendency towards *oligarchization* of society and imperialist tendencies, emphasizing the necessity of questioning the foundations of modern society.

Keywords: David Harvey, imperialism, neo-imperialism, capitalism, neoliberalism, economic elite, oligarchy.